

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ВОЛИНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ
Кафедра спеціальної та інклюзивної освіти

На правах рукопису

САПОЖНИК МАРІЯ МИКОЛАЇВНА

**ФОРМУВАННЯ У ДІТЕЙ З
ОСОБЛИВОСТЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО
РОЗВИТКУ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ
ДО ПРИРОДИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВ**

Спеціальність: 016 «Спеціальна освіта»

*Освітньо-професійна програма
«Корекційна психопедагогіка (олігофренопедагогіка)»*

Робота на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

*Науковий керівник:
Кузава Ірина Борисівна
доктор педагогічних наук,
професор*

РЕКОМЕНДОВАНО ДО ЗАХИСТУ

Протокол № ____

засідання кафедри спеціальної та інклюзивної освіти

від _____ 202__ р.

Завідувач кафедри

проф. Кузава І. Б. _____

ЛУЦЬК – 2024

АНОТАЦІЯ

Сапожник Марія Миколаївна. Формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв. Випускна підсумкова робота. *Рукопис*. Спеціальність: 016 «Спеціальна освіта». Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2024. 78 с.

Кваліфікаційна робота присвячена дослідженню формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування та емпірична перевірка особливостей формування екологічних цінностей у дітей з особливостями психофізичного розвитку через використання мистецьких засобів.

У роботі розглянуто сутність поняття «ціннісне ставлення до природи», охарактеризовано естетичний розвиток дітей з особливостями психофізичного розвитку та визначено роль мистецтва у розвитку екологічної свідомості. Застосовано методикау діагностики рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи в дітей, а також розроблено та апробовано практичні рекомендації для використання мистецтва як інструменту виховання екологічної відповідальності.

У результаті дослідження підтверджено ефективність запропонованої методики для розвитку ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку.

Практичне значення роботи полягає в можливості застосування розроблених підходів в педагогічній практиці для сприяння соціальній адаптації та емоційному розвитку дітей з особливими освітніми потребами.

Ключові слова: ціннісне ставлення до природи, діти з особливостями психофізичного розвитку, мистецтво, екологічне виховання, естетичний розвиток, соціальна адаптація, методика.

SUMMARY

Sapozhnyk Mariya Mykolaivna. Formation of a value-based attitude towards nature in children with special psychophysical development through the means of the arts.

The qualification work is devoted to the study of the formation of a value attitude towards nature in children with psychophysical development characteristics through the means of art.

The purpose of the study is the theoretical substantiation and empirical verification of the features of the formation of environmental values in children with psychophysical development characteristics through the use of art.

The object of the study is a value attitude towards nature, and the subject is the process of its formation in the specified category of children through music, painting, literature and theater.

The work examines the essence of the concept of "value attitude towards nature", characterizes the aesthetic development of children with psychophysical development characteristics and determines the role of art in the development of environmental consciousness. The methodology for diagnosing the levels of formation of a value attitude towards nature in children is applied, and practical recommendations for using art as a tool for educating environmental responsibility are also developed and tested.

The study confirmed the effectiveness of the proposed methodology for developing a value-based attitude towards nature in children with psychophysical development characteristics.

The practical significance of the work lies in the possibility of applying the developed approaches in pedagogical practice to promote social adaptation and emotional development of children with special educational needs.

Keywords: value-based attitude towards nature, children with psychophysical development characteristics, art, environmental education, aesthetic development, social adaptation, methodology.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ МИСТЕЦЬКИМИ ЗАСОБАМИ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ.....	
1.1. Сутність і зміст поняття «ціннісне ставлення до природи засобами мистецтв».....	9
1.2. Характеристика естетичного розвитку дітей з психофізичними порушеннями.....	15
1.3. Роль засобів мистецтва у розвитку ціннісного ставлення до природи дітей з особливостями психофізичного розвитку.....	20
<i>Висновки до 1 розділу</i>	27
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTІ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВ.....	
2.1. Діагностика рівнів сформованості у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи.....	28
2.2. Методика застосування засобів мистецтва як способу формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи.....	44
2.3. Аналіз та інтерпретація результатів повторної діагностики сформованості ціннісного ставлення до природи.....	48
<i>Висновки до 2 розділу</i>	58

ВИСНОВКИ.....	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	64
ДОДАТКИ.....	71

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасний світ стикається з численними екологічними викликами, які вимагають перегляду ставлення людини до природи. Виховання екологічної свідомості з раннього віку є одним із ключових напрямків забезпечення стійкого розвитку суспільства. Особливо актуальним це стає для дітей з особливостями психофізичного розвитку, оскільки для них важливо створити такі умови, які б сприяли їх всебічному розвитку та соціальній інтеграції. Використання мистецьких засобів, таких як музика, живопис, література та театр, є ефективним інструментом у формуванні екологічних цінностей у дітей, оскільки мистецтво впливає на емоційний та когнітивний розвиток, стимулює уяву та творчість, а також сприяє кращому засвоєнню інформації через емоційний резонанс.

Формування ціннісного ставлення до природи у дітей є важливим аспектом їх загального розвитку, який сприяє вихованню екологічно свідомих, відповідальних та морально зрілих особистостей. Особливо значущим цей процес стає для дітей з особливостями психофізичного розвитку, оскільки для них взаємодія з природою може бути не лише джерелом пізнання, але й засобом терапії та соціальної адаптації. У сучасних умовах, коли екологічні проблеми набувають все більшого значення, виховання у підростаючого покоління шанобливого ставлення до навколишнього середовища стає нагальною необхідністю. Залучення засобів мистецтва в цей процес відкриває нові можливості для формування у дітей ціннісних орієнтирів щодо природи, оскільки мистецтво володіє потужним емоційним і виховним потенціалом.

Для дітей з особливостями психофізичного розвитку мистецтво може стати ключовим інструментом не лише у вихованні ціннісного ставлення до природи, але й у розвитку комунікативних навичок, емоційної стабільності та соціальної адаптації. З огляду на індивідуальні потреби таких дітей, важливо

підібрати відповідні методики та засоби, які б максимально ефективно сприяли їх розвитку. У цьому контексті інтеграція екологічного виховання через мистецтво виступає як інноваційний підхід, який враховує специфіку психофізичного розвитку дітей та надає їм можливість повною мірою реалізувати свій потенціал.

Таким чином, дослідження формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв є вкрай актуальним і має значний потенціал для покращення методів виховання та навчання, сприяючи гармонійному розвитку особистості та формуванню відповідального ставлення до навколишнього світу. Саме це і обумовило вибір теми дослідження: «Формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв».

Об'єкт дослідження – ціннісне ставлення до природи.

Предмет дослідження – формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи засобами мистецтв.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та емпірично перевірити особливості формування ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку за допомогою засобів мистецтва.

У відповідності до мети було сформовано наступні **завдання дослідження**:

1) З'ясувати сутність та зміст поняття ««ціннісне ставлення до природи засобами мистецтв»»;

2) Охарактеризувати естетичний розвиток дітей з особливостями психофізичного розвитку;

3) Розглянути роль засобів мистецтва у розвитку ціннісного ставлення до природи дітей з особливостями психофізичного розвитку;

4) Визначити рівні сформованості у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи;

5) Розробити та апробувати методику застосування засобів мистецтва як способу формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи.

Наукове припущення: припускаємо, що розроблена методика застосування засобів мистецтва в роботі з дітьми з особливостями психофізичного розвитку сприятиме їх розвитку ціннісного ставлення до природи.

Для розв'язання поставлених завдань, досягнення мети використано **комплекс методів наукового дослідження:**

1) теоретичні – аналіз, узагальнення психолого-педагогічної, програмно-методичної літератури для з'ясування сучасного стану досліджуваної проблеми; формулювання висновків;

2) діагностика рівнів сформованості у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи;

3) обробка даних для здійснити узагальнення та систематизації матеріалів дослідження, що забезпечує перехід від якісних характеристик до їх кількісного (числового) виразу.

База проведення дослідження: Крупівський навчально-реабілітаційний центр відокремлене дошкільне відділення «Сонечко», м. Ківерці Волинської області. Вибірка досліджуваних складалася з 20 дітей старшого дошкільного розвитку із нормою розвитку та 20 дітей старшого дошкільного віку (5-6 років), які мали наступні порушення мовленнєвого розвитку (дизартрія, алалія) – 12 дітей, порушення інтелектуального розвитку (ЗПР) – 2 дитини, діти з розладами аутистичного спектру (РАС) – 4 дитин, порушення фізичного розвитку (ДЦП) – 2 дитини.

Апробація магістерського дослідження здійснювалась шляхом їх оприлюднення на засіданні кафедри спеціальної та інклюзивної освіти Волинського національного університету імені Лесі Українки.

За результатами дослідження опубліковано тези в електронному збірнику матеріалів круглого столу на тему «Актуальні концепти та напрями

освітньо-корекційної роботи з особами з особливими освітніми потребами: теорія, досвід, інновації». Участь у заході дозволила отримати зворотний зв'язок від фахівців та обговорити наукові аспекти роботи, що сприяло уточненню та вдосконаленню теоретичних і практичних висновків.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел, який налічує 60 найменувань, додатків. Загальний обсяг роботи становить 78 сторінок, з яких основного тексту – 60 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ МИСТЕЦЬКИМИ ЗАСОБАМИ У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Сутність і зміст поняття «ціннісне ставлення до природи засобами мистецтв»

Неможливо заперечувати, що у сучасному суспільстві, яке прагне жити у гармонії з природою, потрібно виховувати систему цінностей у кожного громадянина, яка сприяє формуванню особистої позиції про глобальне мислення та локальні дії. Це вимагає розробки та впровадження програм екологічної освіти для населення, які спрямовані на перегляд ставлення до природи, усвідомлення концепції сталого розвитку планети, повного впровадження екологічних принципів у повсякденне життя, переходу від використання технологій, шкідливих для довкілля, до екологічно орієнтованих технологій, спрямованих на збереження природи. В цьому контексті екологічна освіта стає важливим компонентом загальної системи освіти.

З іншого боку, її роль полягає в інтеграції всієї системи освіти. Мета екологічної освіти полягає у формуванні екологічної культури окремих осіб і суспільства в цілому, в наданні фундаментальних знань з екології, розвитку екологічного мислення і свідомості, а також навичок, що базуються на повазі до природи як універсальної, унікальної цінності та розумінні того, що людина – така сама складова природи, як флора, фауна, природні ресурси тощо. Цілком обґрунтовано вважати екологічно спрямованою особистістю ту, яка має екоцентричний тип екологічної свідомості, що відображає ставлення до природи як найвищої цінності і до природних об'єктів – як до партнерів у взаємодії та суб'єктів спілкування [58, с. 163-169].

Пізнання природи як єдиного цілого, встановлення зв'язків і взаємозв'язків між її окремими елементами та явищами починається в закладах дошкільної освіти. Діти отримують початкові природознавчі знання під час освітньої діяльності, прогулянок, екскурсій тощо. Одночасно особистість, що розвивається, стикається з необхідністю розв'язувати життєві завдання високої новизни та складності, що потребує компетентної поведінки у багатоваріантному світі, вміння диференціювати події за ступенем їх значущості, безпеки, корисності.

З огляду на це, важливо своєчасно забезпечити формування у дітей дошкільного віку елементарного природодоцільного екологічного світогляду, ціннісного наповнення за екологічним і природничим напрямками, почуття відповідальності за те, що відбувається навколо них, та наслідки їхніх дій у довкіллі. Потрібно створити умови, за яких позитивні цінності суспільства стали б надбанням особистості та орієнтирами її діяльності, що є важливим аспектом розвитку та становлення майбутнього громадянина України.

Навчальний матеріал, який пропонується дошкільнятам, має бути організованим як послідовний ланцюжок уявлень про природу, які взаємодіють між собою та розкривають найважливіші зв'язки та закономірності в природному світі. Психологічні принципи формування початкових екологічних уявлень у дошкільнят відображають ідеї таких авторів, як Джон Девідсон, Емма Джонсон, Сюзанна Кохен, Андреа Сміт та інші, які висвітлюють відповідність знань дошкільного віку, їх наочність, ефективність та систематизацію [48, с. 191-194].

Зміст освітньої лінії «Дитина у природному довкіллі» Базового компонента дошкільної освіти, відповідно до Державного стандарту дошкільної освіти України, націлене на розвиток природничо-екологічної компетентності у дітей дошкільного віку. Це включає засвоєння знань та уявлень про природу, позитивне емоційно-ціннісне ставлення до її складових, а також знання правил використання природних ресурсів та їх дотримання. Згідно з цим, активності та поведінка у природі, як і поєднання когнітивного,

діяльнісного та ціннісно-мотиваційного підходів, визначають рівень формування еколого-природничої компетентності у дітей [3]. Програми виховання, навчання та розвитку дітей дошкільного віку, такі як «Соняшник», «Дитина», «Дитина в дошкільні роки», «Світ дитинства», «Українське дошкілля», «Я у Світі», «Впевнений старт», визначають очікуваний рівень знань, умінь та навичок, які мають бути сформовані у дітей під час ознайомлення з природою. Крім того, вони враховують результати наукових досліджень, проведених у галузі формування екологічних та природничих знань, таких як дослідження С. Ніколаєвої, І. Хайдурової, Є. Терентьєвої, Н. Кондратьєвої, Н. Яришевої та інших.

Дослідження методів формування еколого-природничої компетентності у дітей дошкільного віку (проведене Г. Беленькою, О. Вашак, І. Дмитрієвою, Н. Квіткою, В. Маршицькою, Т. Науменко, З. Плохою, О. Половіною, М. Рогановою, В. Синьовим, Н. Яришевою та іншими) показало, що здобуття знань про природу відбувається через активну участь дітей у процесі, коли вони навчаються цінувати природні об'єкти, зберігати їх та створювати сприятливі умови для їхнього існування.

Дослідження, проведені вченими, такими як Д. Григоренко, А. Коваленко, О. Луценко, В. Павленко, І. Шевчук та інші переконливо підтверджують, що формування екологічного світогляду відбувається поступово протягом життя людини. Цей процес розпочинається в ранньому дитинстві, коли в ході освітньої діяльності закладаються основи розуміння світу, екологічної свідомості і практичної взаємодії з природою.

Аналіз психолого-педагогічної літератури свідчить, що проблема цінностей, особливостей формування та прояву ціннісного ставлення до об'єктів і суб'єктів навколишньої дійсності, духовних надбань людства, є одним із ключових напрямків досліджень фахівців різних галузей науки про людину.

Результати аналізу сучасного стану теорії і практики екологічної освіти та виховання показують наявність суперечності між усвідомленням ролі

ціннісного ставлення дітей до природи та низькою реалізацією його потенціалу в освітньому процесі закладів дошкільної освіти. Дослідники відзначають, що освітня діяльність у закладах дошкільної освіти спрямована переважно на інтелектуальний розвиток і меншою мірою торкається емоційно-чуттєвої сфери особистості. Водночас, єдність впливу на інтелектуальну, емоційно-чуттєву та діяльну сфери особистості має принципово важливе значення і визначає ефективність екологічного виховання [11, с. 45-48].

Аналіз наукової літератури свідчить, що дослідники, визначаючи зміст поняття «цінності», виділяють аспект значущості предметів, об'єктів та явищ навколишньої дійсності. Іншими словами, головною ознакою цінності є її корисність та важливість як для окремої особистості, так і для суспільства загалом. Ця ознака визначає спрямованість особистості, стійкі смисли її життя та діяльності. В. Тугаринов визначив цінності як «предмети, явища та їхні властивості, які необхідні, корисні, приємні тощо людям певного суспільства або класу, та окремій особистості для задоволення потреб і інтересів» [14, с. 211-214].

Для формування емоційно-ціннісного ставлення до природи важливі як позитивні, так і негативні аспекти емоційного сприйняття та ставлення до різних явищ і ситуацій. Позитивні емоції виникають під час розширення знань про природу та її роль у житті людини. Це сприяє появі почуттів насолоди та радості від спілкування з природою, а також формує потребу перебувати в природному середовищі. Зневажливе ставлення до природи, псування та безглузде нищення її об'єктів повинні викликати у дітей негативні емоції, які мають перерости у почуття обурення та бажання захищати природу.

Цінності визначають принципи поведінки, спрямовують інтереси та створюють мотивацію особистості. Тому потрібно не лише розвивати позитивні емоції, а й усувати негативні, такі як жорстокість, байдужість і агресивність. При цьому важливо показувати дитині негативний підхід до

такої поведінки, викликати у неї почуття любові та турботи до живих істот, навіть якщо вона вчинила небажаний вчинок [15, с. 74-78].

У працях із проблеми сутності понять «цінність» та «ціннісне ставлення» українські науковці, зокрема О. Каплуновська, О. Самсонова, дійшли висновку, що ціннісне ставлення до природи – це універсальний регулятор, який визначає способи впливу людини на природу, вибір засобів цього впливу, результат перетворювальної діяльності суспільства, а також процес становлення системи «природа – суспільство» [22, с. 9-13].

Ціннісні відносини мають узагальнюючий характер, і особистість, яка має таке ставлення, виражаючи любов до природи, інтегрує такі якості, як насолода, спілкування, занепокоєння та прагнення до збереження.

Отже, на етапі дошкільного дитинства, під час взаємодії з предметами, об'єктами та явищами навколишнього світу, у дитини формується система уявлень про світ. Крім того, спілкуючись із природними об'єктами, дитина вчиться бачити красу, розуміти й цінувати добро та протистояти злу; у дошкільника розвиваються почуття та емоції, що є важливими для виховання ціннісного ставлення до довкілля.

Виховання ціннісного ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку має свої особливості, зумовлені специфікою віку. Дітям цього віку притаманне непрагматичне ставлення до природи, посилення мотивів спілкування з нею та потреба у повазі з боку оточення. Старший дошкільний вік є сприятливим для засвоєння цінностей суспільства та суб'єктно-непрагматичної взаємодії з природою, оскільки діти цього віку вирізняються емоційною чутливістю до проблем довкілля, синкретичністю сприйняття світу та його художнім освоєнням.

Ціннісне ставлення до природи є важливим аспектом екологічної свідомості та поведінки людини. Це ставлення формується через різні види діяльності, серед яких мистецтво займає особливе місце. Мистецтво не лише відображає красу природи, але й виконує функцію екологічного виховання, сприяючи формуванню естетичних, моральних та екологічних цінностей у

людей. Засоби мистецтва, такі як література, живопис, музика, театр, кіно та інші, мають великий потенціал для виховання у людей глибокої поваги до природи та розуміння її цінності.

Літературні твори часто використовують описи природи для створення настрою, символіки та поглиблення характерів. Через літературу читачі можуть відчувати красу природи, зрозуміти її важливість та необхідність її збереження. Класичні твори, такі як поезія Тараса Шевченка, проза Івана Франка, сучасні романи та оповідання можуть слугувати прикладами, де природа виступає не лише тлом, але й активним учасником подій, впливаючи на героїв та читачів. Описуючи природу, письменники часто звертаються до почуттів і емоцій читачів, пробуджуючи в них любов до довкілля та бажання його захистити.

Живопис є одним з найпотужніших засобів передачі краси природи. Картини можуть зображати різноманітні пейзажі, флору та фауну, морські й гірські краєвиди, передаючи при цьому атмосферу та настрій. Українські художники, такі як Архип Куїнджі, Іван Айвазовський, Катерина Білокур, у своїх роботах показували велич і красу природи, закликаючи глядачів до її захоплення і шанування. Через живопис людина має змогу на власні очі побачити дивовижність природних явищ, відчувати їхню велич та гармонію, що формує ціннісне ставлення до довкілля.

Музика також відіграє важливу роль у формуванні екологічної свідомості. Композитори, такі як Людвіг ван Бетховен, П. І. Чайковський, Й. С. Бах, створювали твори, натхненні природою, відображаючи у своїй музиці її звуки та ритми. Музичні композиції можуть передавати емоції, викликані спостереженням за природою, сприяючи формуванню емоційно-ціннісного ставлення до неї. Музика природи, такі як звуки лісу, спів птахів, шум водоспадів, використовуються в музичних творах для створення атмосфери та передачі відчуття єдності людини з природою.

Театральні постановки та кінофільми мають великий потенціал для виховання екологічної свідомості. Вони можуть відображати екологічні

проблеми, демонструвати наслідки людської діяльності для природи, закликати до відповідального ставлення до довкілля. Через емоційний вплив на глядачів, театр і кіно здатні змінювати їхні погляди і переконання. Фільми, такі як «Аватар» Джеймса Кемерона, «Земля» Ала Гора, мають великий вплив на формування ціннісного ставлення до природи, привертаючи увагу до екологічних проблем і необхідності їх вирішення.

Різні види образотворчого мистецтва, такі як скульптура, фотографія, графіка, також сприяють формуванню екологічних цінностей. Скульптури можуть зображати природні форми, акцентуючи увагу на їхній унікальності та красі. Фотографія дозволяє зберігати і передавати зображення природи, показуючи її в усій величі і різноманітності. Графічні роботи можуть використовуватися для створення плакатів, ілюстрацій, що привертають увагу до екологічних проблем.

Таким чином, засоби мистецтва відіграють важливу роль у формуванні ціннісного ставлення до природи. Вони здатні викликати у людей емоції, змінювати їхні переконання і поведінку, сприяти формуванню екологічної свідомості. Через літературу, живопис, музику, театр, кіно та інші види мистецтва людина має змогу усвідомити красу і значення природи, що сприяє її збереженню і захисту. Формування ціннісного ставлення до природи засобами мистецтва є важливим завданням сучасної освіти і культури, що сприяє сталому розвитку суспільства.

1.2. Характеристика естетичного розвитку дітей з психофізичними порушеннями

Термін «діти з особливими освітніми потребами» охоплює учнів, чий освітні потреби перевищують загальні норми. Це включає дітей з психофізичними відхиленнями, обдарованих дітей, а також дітей із соціально вразливих груп, таких як вихованці дитячих будинків [24, с. 287-292].

Діти з особливостями психофізичного розвитку мають відхилення від звичайних фізичних або психічних норм, які можуть бути вродженими або набутими через різні розлади.

В залежності від характеру порушень можна виділити наступні категорії дітей:

- 1) Діти з порушеннями слуху (глухі, оглухлі, з частковим зниженням слуху);
- 2) Діти з порушеннями зору (сліпі, осліплі, з частковим зниженням зору);
- 3) Діти з порушеннями інтелекту (розумово відсталі, з затримкою психічного розвитку);
- 4) Діти з мовленнєвими порушеннями;
- 5) Діти з порушеннями опорно-рухового апарату;
- 6) Діти з комплексними порушеннями (наприклад, розумово відсталі сліпі чи глухі, сліпоглухонімі та інші);
- 7) Діти з емоційно-вольовими порушеннями та діти з аутизмом.

Розрізняють два основних типи порушень [50, с. 102-104]:

1. Вроджені порушення, які виникають внаслідок шкідливого впливу на плід в період його розвитку. Ці порушення можуть бути спричинені генетичними факторами, інтоксикаціями, інфекціями, травмами, порушенням живлення, гормональними розладами, резусною несумісністю крові матері та дитини, а також впливом медичних препаратів, алкоголю, наркотиків та токсичних речовин.

2. Набуті порушення, які зазвичай виникають в результаті різних негативних впливів на організм дитини під час народження або в подальші періоди її розвитку. Це може включати механічні ушкодження плоду, складні пологи, пологову асфіксію, крововиливи в мозок, інфекційні захворювання та інші травматичні впливи.

Естетичний розвиток дітей є важливим аспектом загального розвитку особистості, що охоплює не лише вміння сприймати та створювати художні

твори, але й формування чутливості до краси, гармонії та моральних цінностей. Цей процес сприяє розвитку творчих здібностей, емоційної зрілості та соціальної адаптації дітей. Особливості психофізичного розвитку, які виявляються у дітей з різними потребами та характеристиками, мають значний вплив на їхній естетичний розвиток [57, с. 256-262].

Психофізичний розвиток дітей охоплює широкий спектр аспектів, включаючи когнітивні, емоційні, сенсорні та моторні функції. Для дітей з особливими освітніми потребами, таких як діти з аутизмом, синдромом Дауна, порушеннями слуху або зору, специфічні психофізичні особливості можуть суттєво впливати на їхній естетичний досвід і сприйняття мистецтва.

Наприклад, діти з порушеннями слуху можуть мати обмежений доступ до музичного мистецтва у традиційному розумінні, але можуть розвивати естетичні уподобання через візуальні та тактильні враження. Діти з порушеннями зору можуть сприймати мистецтво через звукові та текстурні елементи. У свою чергу, специфічні психічні та емоційні особливості можуть впливати на те, як діти реагують на різні художні форми та яким чином вони взаємодіють із мистецькими об'єктами.

Естетичний розвиток не лише покращує сприйняття краси та мистецтва, але й має глибокий вплив на загальний розвиток дитини. Він допомагає дітям краще розуміти та виражати свої емоції, розвивати творче мислення, покращувати комунікативні навички та соціальні взаємодії. Через участь у різних мистецьких діяльностях, таких як малювання, музика, танці або театр, діти отримують можливість виражати себе, що є важливим для їхнього психоемоційного здоров'я та самовираження.

Для дітей з особливими потребами естетичний розвиток може стати важливим інструментом для покращення їхньої самооцінки та соціальної інтеграції. Мистецька діяльність може бути адаптована таким чином, щоб відповідати їхнім специфічним потребам та можливостям, що дозволяє їм активно брати участь у творчих процесах та отримувати задоволення від створення та сприйняття мистецтва [58, с. 163-169].

Розуміння естетичного розвитку дітей з особливостями психофізичного розвитку вимагає особливих освітніх та корекційних підходів. Системи спеціальної освіти і корекційного навчання повинні бути адаптовані до потреб кожної дитини, враховуючи її індивідуальні особливості. Це може включати використання альтернативних методів навчання, адаптацію матеріалів та створення індивідуальних програм розвитку, що сприяють максимальному включенню дітей у мистецькі діяльності.

Естетичний розвиток дітей включає формування сприйняття, розуміння і оцінки краси в різних аспектах життя, таких як природа, мистецтво та людські взаємини. Цей процес впливає на формування емоційної чутливості, творчих здібностей і культурного сприйняття. Для дітей з особливостями психофізичного розвитку естетичний розвиток може мати специфічні особливості та потреби, що пов'язані з їхніми індивідуальними можливостями та обмеженнями.

Діти з особливостями психофізичного розвитку можуть мати різні ступені порушень у сприйнятті і вираженні естетичних почуттів. Ці особливості можуть бути пов'язані з [52, с. 114-118]:

- Слуховими порушеннями (глухота, туговухість): Діти з порушеннями слуху можуть мати труднощі в сприйнятті музики та звукових елементів у мистецтві. Однак вони можуть активно брати участь у візуальних або тактильних аспектах творчих занять, таких як живопис або скульптура.
- Зоровими порушеннями (сліпота, слабкозорість): Для дітей з порушеннями зору важливо використовувати альтернативні методи для естетичного розвитку, такі як тактильні матеріали, аудіо-описи мистецьких творів та спеціалізовані техніки для формування уявлень про красу через відчуття.
- Мовленнєвими порушеннями: Діти з мовленнєвими труднощами можуть мати обмеження у вербальному вираженні своїх естетичних відчуттів, але можуть демонструвати свою чутливість до краси через малюнки, музику або танець.

- Розумовими відхиленнями: Діти з розумовими відхиленнями можуть мати ускладнення в розумінні складних концепцій краси та мистецтва. Проте спеціалізовані програми і підтримка можуть допомогти їм розвивати свої естетичні уподобання та здібності в межах їхніх можливостей.

Розробка ефективних методик естетичного виховання для дітей з особливостями психофізичного розвитку є важливим аспектом їхнього всебічного розвитку. Основні підходи включають [50, с. 102-104]:

1) Індивідуалізація навчальних програм: Врахування індивідуальних потреб і можливостей кожної дитини, включаючи спеціально розроблені програми для розвитку естетичних почуттів через їх сильні сторони (наприклад, візуальне, тактильне або аудіальне сприйняття).

2) Використання мультимодальних підходів: Комбінування різних сенсорних методів для стимулювання естетичного сприйняття, таких як поєднання звуків, кольорів і текстур для створення комплексних і зрозумілих естетичних досвідів.

3) Терапевтичні і творчі заняття: Залучення до арт-терапії, музикотерапії, танцю або драматургії як способів вираження і розвитку естетичних навичок у дітей з особливостями розвитку.

4) Соціально-культурна інтеграція: Заохочення участі дітей у культурних та соціальних заходах, які можуть підтримувати розвиток їхніх естетичних вподобань і сприяти соціалізації.

Таким чином, естетичний розвиток дітей з особливостями психофізичного розвитку є складним і багатограним процесом, який вимагає індивідуального підходу і спеціалізованих методик. З урахуванням специфічних потреб і можливостей цих дітей, важливо забезпечити їм доступ до різноманітних форм мистецької і культурної діяльності, що сприятиме їх гармонійному розвитку і соціальній адаптації.

1.3. Роль засобів мистецтва у розвитку ціннісного ставлення до природи дітей з особливостями психофізичного розвитку

У сучасному світі мистецтво займає особливе місце в формуванні особистості і може суттєво впливати на розвиток ціннісних орієнтацій, зокрема і в контексті ставлення до природи. Для дітей з особливостями психофізичного розвитку, які можуть мати труднощі в сприйнятті та розумінні навколишнього світу, мистецтво стає важливим засобом розвитку і корекції їх ціннісних орієнтацій. Мистецькі заняття не лише відкривають нові горизонти для сприйняття краси природи, але й допомагають дітям із специфічними потребами знайти свій спосіб взаємодії з природним середовищем, розвивати емоційну чутливість і естетичне сприйняття.

Ціннісне ставлення до природи формується в процесі сприйняття і осмислення природи як джерела краси, гармонії і життєвих уроків. Мистецтво, як відображення людського бачення світу, має здатність створювати унікальні умови для цього процесу. Теоретичні концепції, що стосуються мистецького розвитку, часто акцентують на важливості естетичних переживань для формування ціннісних орієнтацій. В контексті дітей з особливостями психофізичного розвитку, мистецтво стає не лише засобом вираження, але й важливим інструментом для створення позитивного ставлення до навколишнього світу, включаючи природу.

Мистецькі заняття можуть включати різноманітні форми, такі як живопис, музика, скульптура, театр і танець. Кожна з цих форм має унікальні можливості для розвитку ціннісного ставлення до природи:

1) Живопис і графіка дозволяють дітям виражати свої уявлення про природу через кольори, форми та текстури. Це може допомогти їм краще сприймати і оцінювати природні елементи, а також розвивати візуальну чутливість.

2) Музика може впливати на емоційне ставлення до природи через звуки, які асоціюються з природними явищами, такими як дощ, вітер або

птахи. Музичні заняття можуть сприяти розвитку емоційної чутливості та формувати позитивні асоціації з природою.

3) Скульптура і декоративно-прикладне мистецтво дозволяють дітям працювати з матеріалами, які можуть бути натхненні природою. Це може допомогти в розвитку тактильних відчуттів і розуміння фізичних властивостей природних об'єктів.

4) Театр і танець забезпечують можливість виразити свою взаємодію з природою через рух і акторську гру, що може сприяти формуванню ціннісного ставлення до екологічних аспектів життя.

Важливою задачею сучасної освіти, зокрема в сфері природничих наук, є виховання у дітей дошкільного віку ціннісного ставлення до природи. Це передбачає утвердження в їх свідомості природи як універсальної цінності для життя людини і рівноправного партнера, а також необхідність шанобливого і дбайливого ставлення до неї.

Згідно з Концепцією екологічної освіти України, однією з головних цілей дошкільного виховання є формування основ екологічної культури та морально-ціннісних орієнтацій особистості. Розуміння цінностей є ключовою передумовою для усвідомлення сутності природи та переосмислення власної поведінки в контексті гуманістичних ціннісних орієнтирів стосовно навколишнього середовища [1, с. 27-38].

Формуючи ціннісне ставлення до природи, важливо забезпечити, щоб дитина усвідомила взаємозв'язок між людиною і навколишнім середовищем. Суть полягає в тому, що турбота про природу є одночасно турботою про людину і її майбутнє. Негативний вплив на природу завдає шкоди і людині, оскільки природа є нашим спільним домом. Отже, дії, що ведуть до її руйнування, є морально неприйнятними.

Важливо враховувати вікові особливості дошкільнят, такі як їхня вразливість, емоційна чутливість, співчуття та здатність до співпереживання. Як зазначав В. Сухомлинський, ці якості допомагають дитині відчути життя іншої істоти зсередини і сприймати чужий біль як власний [9, с. 20-23].

Згідно з науковими поглядами, екологічне виховання дітей дошкільного віку передбачає:

1. Формування гуманного ставлення до природи, що включає етичний аспект виховання.
2. Розвиток системи екологічних знань та уявлень, що сприяє інтелектуальному розвитку дитини.
3. Удосконалення естетичних відчуттів, включаючи уміння сприймати і цінувати красу природи, захоплюватися нею і прагнути її зберегти.
4. Активну участь дітей у діяльності, що включає догляд за рослинами та тваринами, а також охорону і захист навколишнього середовища, відповідно до їхніх можливостей.

Діти з особливостями психофізичного розвитку можуть мати різні рівні сприйняття і розуміння навколишнього світу. Мистецтво, адаптоване до їхніх індивідуальних потреб, може стати потужним інструментом для розвитку ціннісного ставлення до природи.

Засоби мистецтва відіграють ключову роль у формуванні ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку. Вони допомагають не лише візуалізувати та емоційно сприймати природний світ, але й розвивати естетичні, інтелектуальні і соціальні навички. Ось як різні види мистецтв сприяють розвитку ціннісного ставлення до природи [10]:

1. Візуальне мистецтво. Візуальне мистецтво надає надзвичайні можливості для розвитку ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку. Малювання та живопис є одними з найбільш доступних і ефективних засобів у цьому процесі. Коли діти малюють природу, вони отримують можливість дослідити різноманіття рослин, тварин і природних явищ. Це заняття сприяє розвитку уважності, оскільки діти мають звертати увагу на деталі, форми і кольори. Малювання дозволяє дітям не лише відобразити своє бачення природи, але й розвивати

творчі здібності, що може бути особливо важливим для дітей, які мають обмеження в інших сферах.

Використання технік живопису, таких як акварель або гуаш, допомагає дітям навчитися передавати природні кольори і текстури, що сприяє їхньому глибшому розумінню та зацікавленню довкіллям. Коли діти бачать, як їхні малюнки відображають реальні природні явища, це допомагає їм встановити зв'язок між їхньою творчістю і природою, що може стимулювати їхнє бажання берегти і захищати навколишній світ.

Таким чином, візуальне мистецтво, зокрема малювання, живопис, колажі і аплікації, є потужними інструментами для розвитку ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку. Вони допомагають дітям встановити емоційний зв'язок з навколишнім світом, розвиваючи при цьому їхні творчі та когнітивні здібності.

2. Скульптура та кераміка. Скульптура та кераміка відкривають ще один важливий аспект у розвитку ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку. Моделювання з глини та інших матеріалів є надзвичайно корисним для формування у дітей розуміння природних форм і структур. Творчість у створенні скульптур, які зображують різні природні об'єкти, такі як рослини і тварини, допомагає дітям краще усвідомлювати деталі і особливості природи. Це заняття розвиває їхні навички тактильного сприйняття, адже діти не тільки працюють з різними текстурами і формами, але й вчаться передавати ці деталі у своїх роботах.

Кераміка, зокрема, дозволяє дітям експериментувати з різними техніками обробки матеріалу, такими як ліплення, декорування та глазурування. Ці техніки не тільки розвивають моторні навички і творчі здібності, але й допомагають дітям виразити своє бачення природи через мистецтво. Робота з керамікою може також допомогти в розвитку терпіння і уваги до деталей, адже процес створення керамічних виробів часто потребує детального планування і точності.

Таким чином, заняття скульптурою і керамікою забезпечують дітям можливість не лише виражати своє творчість і фантазію, але й поглиблювати своє розуміння і ставлення до природи. Через тактильний досвід і вивчення природних форм діти розвивають естетичні смаки і цінності, що сприяє формуванню їхнього позитивного ставлення до навколишнього середовища.

3. Музика про природу. Музика, яка черпає натхнення з природи, є надзвичайно важливим засобом у розвитку ціннісного ставлення до навколишнього середовища у дітей. Слухання і виконання музичних творів, що відображають природні явища, допомагає дітям не лише розвивати слухові навички, але й поглиблювати емоційний досвід, який природа може викликати. Наприклад, класична музика, натхненна звуками природи, може передати відчуття спокою, величі або динаміки, притаманні природним ландшафтам. Звуки природи, такі як шелест листя, спів птахів або дощ, можуть бути використані як частина музичних композицій, що допомагає дітям навчитися розпізнавати і відчувати різні емоційні настрої, пов'язані з природою.

Виконання дитячих пісень про тварин і рослини може стати чудовим способом знайомства дітей із природними темами через музику. Такі пісні не лише розважають, але й навчають, допомагаючи дітям запам'ятовувати інформацію про різні види рослин і тварин, їхні звички та середовище існування.

Загалом, музика про природу, а також виготовлення природних інструментів, є потужними засобами для розвитку ціннісного ставлення до природи. Вони сприяють формуванню у дітей емоційної чутливості до навколишнього середовища, розвиваючи їхню здатність сприймати і цінувати природу як невід'ємну частину людського життя.

4. Театр та драматизація. Театральні постановки є надзвичайно ефективним інструментом у формуванні ціннісного ставлення до природи у дітей, особливо коли вони мають особливості психофізичного розвитку. Вистави, в яких діти грають ролі тварин, рослин або природних явищ,

дозволяють їм зануритися у світ природи з нової перспективи. Такий досвід сприяє глибшому розумінню і відчуттю того, як різні істоти взаємодіють з природним середовищем. Через участь у театральних виставах діти можуть краще уявити собі, як важливо для всіх живих істот зберігати екологічний баланс і взаємодіяти з природою з повагою. Це також допомагає розвивати соціальні навички та емпатію, адже граючи ролі, діти вчаться ставити себе на місце інших, відчувати і розуміти їхні потреби і переживання.

Загалом, театральні методи є цінним ресурсом у вихованні у дітей з особливостями психофізичного розвитку розуміння і любові до природи, забезпечуючи їм можливість не тільки вивчати природні явища, але й активно долучатися до їх збереження і захисту через творчість і гру.

5. Літературне мистецтво. Літературне мистецтво, особливо казки та оповідання, має величезний потенціал у формуванні ціннісного ставлення до природи у дітей. Література, що описує пригоди у природі або вчить цінувати навколишнє середовище, може стати потужним інструментом у вихованні екологічної свідомості. Казки про тварин, рослини, а також про екологічні проблеми допомагають дітям зрозуміти важливість охорони природи через захоплюючі сюжети і персонажів. Вони надають дітям можливість відчувати емоційний зв'язок з природою, ставити себе на місце героїв, які стикаються з екологічними проблемами або борються за збереження довкілля. Такі літературні твори часто навчають моральним урокам, показуючи, як важливо піклуватися про навколишній світ, і допомагають сформувати у дітей відповідальне ставлення до природи.

Літературне мистецтво допомагає створювати образи і концепції природи, які діти можуть інтегрувати у своє уявлення про світ. Ці образи не лише збагачують їхній внутрішній світ, але й формують стійке і позитивне ставлення до природи. Такі літературні ресурси можуть бути особливо корисними для дітей з особливостями психофізичного розвитку, оскільки вони дозволяють через історії та поезію знайти способи взаємодії з природою

і зрозуміти її значення, що сприяє їхньому емоційному і когнітивному розвитку.

6. Кіномистецтво. Кіномистецтво, зокрема фільми та мультфільми про природу, має великий потенціал у формуванні ціннісного ставлення до навколишнього середовища у дітей. Візуальні засоби, такі як анімація та документальні фільми, здатні захопити увагу і уяву дітей, поєднуючи візуальні та аудіо елементи, що робить інформацію легшою для сприйняття і розуміння.

Мультфільми, в свою чергу, часто використовують елементи фантазії і уяви, щоб створити захоплюючі історії, що передають важливі екологічні ідеї і цінності через персонажів і сюжетні лінії. Вони можуть допомогти дітям зрозуміти складні концепції, такі як збереження природи або відповідальне ставлення до ресурсів, у формі, яка є доступною і зрозумілою для їхнього віку.

Таким чином, кіномистецтво може бути потужним інструментом у вихованні екологічної свідомості у дітей, створюючи візуально привабливі і емоційно значущі способи навчання і натхнення.

Завдяки використанню різних форм мистецтва діти з особливостями психофізичного розвитку можуть не лише розвивати свою творчість і емоційне сприйняття, але й формувати позитивне ставлення до природи, що має тривалий вплив на їхній розвиток і соціальну адаптацію.

Таким чином, засоби мистецтва є потужним інструментом у розвитку ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку. Вони дозволяють не лише передати знання про природу, але й допомагають сформувати емоційний зв'язок, розвинути чуттєве сприйняття і спонукати до активної участі у збереженні навколишнього середовища. Мистецтво, зокрема в контексті екологічної освіти, є важливим інструментом для виховання нових поколінь, які будуть відповідально ставитися до природи і активно долучатимуться до її збереження.

Висновки до 1 розділу

Теоретичне обґрунтування розвитку ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку через мистецькі засоби є актуальною темою сучасної педагогіки. Мистецтво – живопис, музика, театр – пропонує унікальні можливості для формування позитивного ставлення до природи у таких дітей, оскільки сприяє емоційному зв'язку з навколишнім середовищем та допомагає виразити почуття і переживання.

Мистецьке сприйняття, завдяки візуальним, слуховим і тактильним аспектам, підтримує розуміння природних явищ і допомагає дітям усвідомлювати красу природи. Наприклад, живопис дозволяє візуалізувати природу, а музика – відтворювати її звуки, що розвиває емоційний відгук на довкілля. Окрім того, мистецькі активності розвивають когнітивні та моторні навички – увагу, координацію, пам'ять, що полегшує взаємодію дітей з природним середовищем і сприяє їхньому особистісному розвитку.

Соціалізація є ще одним важливим аспектом. Колективні мистецькі проекти створюють позитивне соціальне середовище, де діти діляться своїми враженнями, отримують підтримку від однолітків і дорослих. Це допомагає зміцнити міжособистісні зв'язки та сприяє соціальній інтеграції.

Таким чином, мистецькі засоби в роботі з дітьми з особливостями психофізичного розвитку мають великий потенціал для формування ціннісного ставлення до природи, поліпшуючи як їхню взаємодію з довкіллям, так і загальний розвиток. Важливо розробляти програми, які враховують індивідуальні потреби таких дітей, забезпечуючи ефективну підтримку в процесі розвитку екологічних цінностей.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СФОРМОВАНOSTI У ДІТЕЙ З ОСОБЛИВОСТЯМИ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ ЗАСОБАМИ МИСТЕЦТВ

2.1. Діагностика рівнів сформованості у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи

Однією з найважливіших задач сучасної педагогіки та психології є формування ціннісного ставлення до природи у дітей, зокрема дітей з особливостями психофізичного розвитку. Природа є важливим чинником виховання, розвитку та соціалізації, адже взаємодія з нею сприяє розвитку емоційної чутливості, естетичного сприйняття світу, а також вихованню почуття відповідальності та дбайливого ставлення до навколишнього середовища.

Особливості психофізичного розвитку у дітей можуть включати різноманітні порушення, такі як порушення інтелектуального розвитку, розлади аутистичного спектру, мовленнєві чи сенсорні порушення. Це вимагає застосування спеціальних педагогічних підходів та інструментів для формування у них екологічної свідомості та ціннісного ставлення до природи. Однак формування цих якостей у дітей з особливостями психофізичного розвитку є складним і тривалим процесом, що потребує системного підходу, адаптації методів навчання та глибокого розуміння їхніх індивідуальних потреб.

Для того, щоб педагогічні методики були ефективними, необхідно провести діагностику рівня сформованості ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку. Діагностика дозволяє визначити стартовий рівень знань, навичок та мотивації до взаємодії з природою, на основі чого можуть бути побудовані індивідуальні або групові

освітні стратегії. Вона також є важливою для відстеження динаміки розвитку дитини та корекції освітнього процесу в міру необхідності.

Таким чином, актуальність дослідження діагностики рівнів сформованості ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку полягає в необхідності створення умов для їхнього повноцінного особистісного розвитку та інтеграції в соціум, а також у розвитку екологічної культури майбутніх поколінь.

Саме тому, з метою дослідження рівнів сформованості у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи було організовано та проведено емпіричне дослідження. Вибірка досліджуваних складалася з 20 дітей старшого дошкільного розвитку із нормою розвитку та 20 дітей старшого дошкільного віку (5-6 років), які мали наступні порушення мовленнєвого розвитку (дизартрія, алалія) – 12 дітей, порушення інтелектуального розвитку (ЗПР) – 2 дитини, діти з розладами аутистичного спектру (РАС) – 4 дитин, порушення фізичного розвитку (ДЦП) – 2 дитини.

База проведення дослідження: Крупівський навчально-реабілітаційний центр відокремлене дошкільне відділення «Сонечко», м. Ківерці Волинської області.

Дослідження складалося з кількох основних етапів:

I етап – організаційний етап експерименту. Він включає кілька ключових аспектів, необхідних для успішного проведення дослідження. На цьому етапі було здійснено ретельний підбір методів дослідження, що включає визначення найбільш відповідних та надійних інструментів для збору даних. Вибір методів дослідження базувався на меті та завданнях експерименту, а також на специфіці досліджуваної проблеми.

Організаційний етап є фундаментальним для успішного проведення всього дослідження, оскільки від його якості та ретельності залежить достовірність і надійність отриманих результатів.

II етап – діагностичний етап, який передбачав проведення безпосереднього діагностичного дослідження серед учнів, які були відібрані на попередньому організаційному етапі. Цей етап є центральним у дослідженні, оскільки саме під час нього збираються основні дані, необхідні для подальшого аналізу і вивчення.

III етап – аналітичний етап, який є завершальним і вирішальним етапом експерименту, на якому проводиться обробка результатів та аналіз отриманих даних. На цьому етапі здійснюється ретельний аналіз зібраної інформації з метою виявлення закономірностей, тенденцій та значущих відмінностей.

Ключовою частиною аналітичного етапу є інтерпретація результатів. На основі отриманих даних формуються висновки та рекомендації.

Ціннісне ставлення до природи у дітей старшого дошкільного віку має комплексну структуру, яка охоплює кілька ключових елементів. Ці елементи є основою для формування екологічної свідомості, дбайливого та відповідального ставлення до навколишнього середовища. До основних структурних компонентів ціннісного ставлення до природи належать:

1. Когнітивний компонент.

Цей елемент пов'язаний зі знаннями про природу та екологічні процеси:

- Знання про природу: розуміння основних природних явищ (погода, зміна пір року, життя тварин і рослин), їхніх закономірностей та ролі у житті людини.

- Пізнавальний інтерес до природи: здатність ставити запитання та виявляти цікавість до природного середовища, бажання дізнаватися більше про навколишній світ.

- Усвідомлення залежності людини від природи: розуміння того, що природні ресурси необхідні для життя, та усвідомлення важливості їх збереження.

2. Емоційний компонент.

Цей компонент визначає емоційне ставлення дитини до природи та впливає на її поведінкові реакції:

- Емоційна чутливість до природи: здатність відчувати радість, здивування, захоплення при спостереженні за природними явищами (красивий краєвид, птахи, квіти).
- Співпереживання природі: здатність проявляти співчуття до тварин, рослин, турбуватися про їх благополуччя, виявляти занепокоєння через руйнування природних середовищ або забруднення.
- Почуття відповідальності за природу: емоційний зв'язок із природним світом, який формує бажання захищати його та піклуватися про довкілля.

3. Поведінковий компонент.

Цей компонент стосується дій та вчинків дитини, спрямованих на захист природи:

- Практичні навички екологічної поведінки: участь у догляді за природою (поливання рослин, збирання сміття, економія води та електроенергії), виконання екологічно правильних дій у повсякденному житті.
- Активність у природоохоронній діяльності: участь у природоохоронних заходах, таких як екскурсії до парків, посадка дерев або збір відходів для переробки.
- Поведінкова відповідальність: здатність дотримуватися правил поведінки в природі (не ламати гілки, не завдавати шкоди тваринам та рослинам, зберігати чистоту в навколишньому середовищі).

4. Мотиваційний компонент.

Мотиваційний елемент визначає внутрішні стимули дитини, які спонукають її взаємодіяти з природою:

- Інтерес до природи як джерела задоволення: дитина виявляє бажання пізнавати природний світ, спостерігати за ним і активно взаємодіяти з природою для задоволення своєї цікавості.

- Мотивація до екологічної поведінки: внутрішні переконання дитини щодо необхідності охорони природи та особиста відповідальність за екологічну безпеку.

5. Ціннісний компонент.

Цей компонент визначає систему цінностей дитини щодо природи:

- Цінність природи як джерела життя: усвідомлення важливості природи для життя людини, тварин і рослин.
- Естетичне ставлення до природи: здатність бачити красу природного світу та оцінювати його як цінність.
- Етичні принципи взаємодії з природою: формування моральних норм, які регулюють відносини людини з природою, усвідомлення значущості її збереження для майбутніх поколінь.

6. Рефлексивний компонент.

Цей компонент включає здатність дитини аналізувати свої дії та ставлення до природи:

- Самооцінка власних дій щодо природи: вміння оцінювати свої вчинки з точки зору їх екологічності (чи не завдала дитина шкоди природі, чи допомогла її збереженню).
- Усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків: розуміння того, як дії людини можуть впливати на природне середовище (наприклад, забруднення води призводить до загибелі риб).

Ці структурні елементи формують у дітей старшого дошкільного віку цілісне, відповідальне та дбайливе ставлення до природи, яке є основою для подальшого розвитку екологічної свідомості в майбутньому.

Для того, щоб визначити рівні сформованості у дітей із нормою розвитку та у дітей із особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи було використано наступний діагностичний інструментарій:

1) тестова методика «Визначення характерних особливостей тваринного світу» (додаток А),

2) методика «Визначення характерних особливостей рослинного світу» (додаток Б),

3) методика «Ставлення до світу природи» (додаток В),

5) спостереження.

Доречним буде зупинити увагу на емпіричних методах, які були використані на констатувальному етапі дослідження дітей старшого дошкільного віку:

1. Методика «Визначення характерних особливостей тваринного світу». Вона використовується для того, щоб з'ясувати рівень сформованості компоненту, який пов'язаний з наявними екологічними знаннями та свідомості. Під час застосування цієї методики педагог застосовує три великі карти. Перша з них розділена на три частини, на кожній зображено господарський двір, ліс, пейзаж. Наступна карта також розподілена на три частини та має зображення яскравого блакитного неба, гілок, землі. Третя карта розподілена на дві частини, які мають зображення неба та луку. Перед початком роботи для дітей було підготовлено набори фігурок із зображенням птахів, тварин та комах. Кожен набір містить різну кількість фігурок справжніх представників тваринного світу.

Методика має здійснюватися в три етапи. На першому етапі важливо здійснити оцінку знань дітей щодо місця існування представників тваринного, пташинного світів, а також світу комах та з'ясовано умови їх життя.

Перед кожною дитиною в хаотичному порядку розкладалися фігурки усіх тварин, птахів та комах. Після цього дитині пропонувалося обрати першу карту, на якій зображено господарський двір, лісу та пейзаж. Дитина з усіх запропонованих фігурок мала обрати тварин та розмістити їх на карті, беручи до уваги місце мешкання тварин. Результати вибору дитини фіксувалися педагогом.

Після цього дитині було запропоновано обрати наступну карту, на якій було зображено блакитне небо, гілки та землі. Дитина має обрати фігурку з

птахами та поставити її на місце у відповідності до свого власного розсуду. Здійснений вибір дитиною також було зафіксовано педагогом.

Після цього діти переходили до роботи з третьою картою, на якій було зображено небо та луг. Із решти фігурок діти мають обрати комах та на свій розсуд розмістити їх на карті. Якщо після зробленого вибору на столі залишаються якісь фігурки, то педагог пропонує дитині ще раз подумати та розмістити їх у відповідності до інструкції. Далі педагог уточнює у дитини, чому був здійснений той чи інший вибір, за якими ознаками нею були розміщені фігурки.

На прикінці цієї методики педагог пропонує дитині обрати два зображення тварин, птахів та комах. Дорослий ставить декілька питань з метою оцінки знань дітей про характерні ознаки обраних живих істот та особливості їх життя. Всі відповіді дітей фіксуються.

2. Методика «Визначення характерних особливостей рослинного світу». Вона направлена на те, щоб визначити у дітей рівень сформованості екологічних знань щодо характерних особливостей світу рослин. Методика використовувалася у декілька етапів. Перший етап передбачає перевірку знань дітей про особливості кімнатних рослин, про умови їх життя та вміння дітей доглядати за ними. Для реалізації цієї методики було обрано п'ять кімнатних рослин, а саме: герань, кактус, фіалка, алое, хлорофітум. На столі розкладено основні засоби догляду за ними, наприклад, лійка для поливу кімнатних рослин, розпилувач води, паличка для підпушування ґрунту, ганчірка. Дитині пропонується показувати ті кімнатні рослини, які називаються дорослим. Далі надаються додаткові питання, які стосуються засобів догляду та умов, необхідних для життя та розвитку кімнатних рослин. Діти мали можливість показати сформовані в них практичні вміння та навички по догляду за рослинами, користуючись наданими дорослим засобами догляду.

Після цього дитині пропонується набір картинок із зображеннями рослин різних категорій: хвойні та листяні, чагарники, гриби, ягоди, садові та

лісові квіти. Зображення розташовані в довільному порядку. Дитина має згрупувати картинки за характерними ознаками.

3. Методика «Ставлення до світу природи». Вона використовується для визначення рівня екологічно правильного ставлення до природи, яке може проявлятися у вигляді усвідомлення цінності об'єктів природи, в розумінні наявних зв'язків між людською діяльністю та життям тварин, птахів та рослин. Методикою передбачається послідовна постановка 4-х питань дитині щодо рівня сформованості навичок догляду за домашніми улюбленцями, якщо вони відсутні, то дитині пропонується уявити ситуацію, якби вони були. Суть питань полягає в тому, щоб допомогти зрозуміти знання дітей, які стосуються догляду за домашніми тваринами та за мешканцями куточка природи у дошкільному закладі, чи володіє дитина знаннями про особливості допомоги зимуючим птахам.

Дітям пропонується відповісти також на питання, яке стосується того, що вона може зробити на ділянці дитячого садка для того, щоб там завжди були рослини. Тривалість такої бесіди має не перевищувати 10 хвилин. Критеріями оцінки виступає повнота відповідей дітей, наявність знань про догляд за домашніми тваринами та мешканцями куточка природи, розуміння зв'язків, які існують між діяльністю людини та об'єктами природи.

4. Спостереження. Для того, щоб здійснити характеристику діяльнісного компоненту сформованості екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку було розроблено програму спостереження, метою якого було з'ясувати особливості екологічної діяльності старших дошкільників під час різних життєвих ситуаціях. Результати спостереження надали можливість отримати інформацію, яка стосується типової для кожної дитини екологічної діяльності.

Спостереження за дітьми доповнювалося їх відповідями на питання методики «Ставлення до світу природи». Спостереження за дітьми проводилося під час різних режимних моментів: ранкова зустріч, прогулянка, самостійна діяльність дітей.

Критерії, які було обрано під час спостереження:

- 1) прояв екологічних знань та екологічного ставлення дитини;
- 2) сформованість умінь і навичок догляду за об'єктами живої природи;
- 3) відповідність екологічних знань дитини її діяльності.

Дітям пропонується відповісти також на питання, яке стосується того, що вона може зробити на ділянці дитячого садка для того, щоб там завжди були рослини. Тривалість такої бесіди має не перевищувати 10 хвилин. Критеріями оцінки виступає повнота відповідей дітей, наявність знань про догляд за домашніми тваринами та мешканцями куточка природи, розуміння зв'язків, які існують між діяльністю людини та об'єктами природи.

Після проведеної діагностики було здійснено аналіз отриманих результатів.

Результати за методикою «Характерні особливості тваринного світу» подано в таблиці 2.1:

Таблиця 2.1

Результати за методикою «Характерні особливості тваринного світу»

Показники	Діти з особливостями психофізичного розвитку		Діти з нормою розвитку	
	К-сть осіб	Відсоток	К-сть осіб	Відсоток
Діти виконали завдання правильно та без особливих зусиль	0	0%	8	40%
Діти допустили незначні помилки	8	40%	12	60%
Діти допустили багато помилок	12	60%	0	0%

Для кращого розуміння отриманих даних їх було подано на рисунку 2.1:

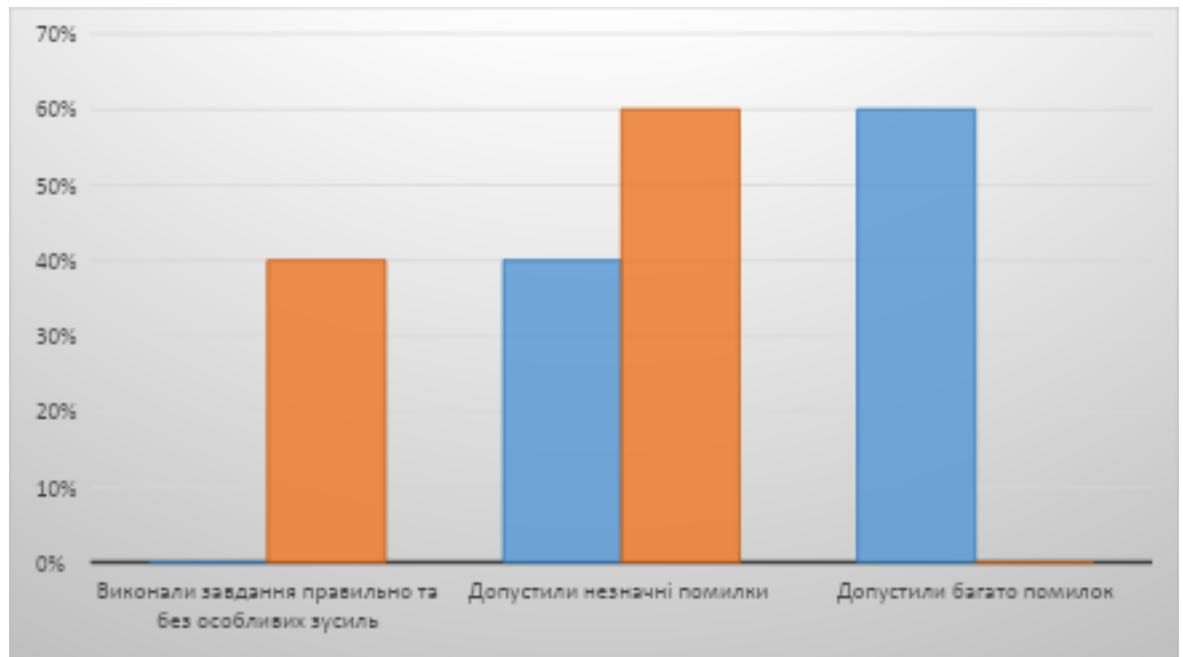

Рис. 2.1. Результати, отримані за методикою «Характерні особливості тваринного світу»

Аналіз результатів за методикою «Характерні особливості тваринного світу» демонструє помітні відмінності між групами дітей з особливостями психофізичного розвитку та дітей з нормою розвитку у виконанні завдань.

Серед дітей з нормою розвитку 40% (8 осіб) успішно виконали завдання без труднощів і помилок, що свідчить про впевнені знання щодо особливостей тваринного світу та належний рівень когнітивних навичок, необхідних для розуміння і виконання завдання. Решта 60% (12 осіб) допустили лише незначні помилки, що є цілком допустимим результатом для цієї вікової категорії та свідчить про високий рівень знань.

На відміну від них, серед дітей з особливостями психофізичного розвитку жоден учасник не зміг виконати завдання повністю правильно без труднощів. Лише 40% (8 осіб) із цієї групи допустили незначні помилки, що вказує на певний рівень засвоєння матеріалу, хоча і з обмеженнями. Утім, 60% дітей з особливостями психофізичного розвитку (12 осіб) зробили значну кількість помилок, що може свідчити про низький рівень розуміння або недостатній розвиток навичок, необхідних для виконання завдань.

Отже, результати вказують на суттєві труднощі дітей з особливостями психофізичного розвитку у засвоєнні знань про тваринний світ, а також на ймовірні проблеми з когнітивними процесами, що ускладнюють виконання завдань.

Результати, отримані за результатами методики «Характерні особливості рослинного світу» подано в таблиці 2.2:

Таблиця 2.2

Результати за методикою «Характерні особливості рослинного світу»

Показники	Діти з особливостями психофізичного розвитку		Діти з нормою розвитку	
	К-сть осіб	Відсоток	К-сть осіб	Відсоток
5-4 правильних відповідей	0	0%	5	25%
3 правильні відповіді	2	10%	15	75%
2 правильні відповіді	2	10%	0	0%
1 правильна відповідь	9	45%	0	0%
0 правильних відповідей	7	35%	0	0%

Для кращого розуміння отриманих даних їх було подано на рисунку 2.2:

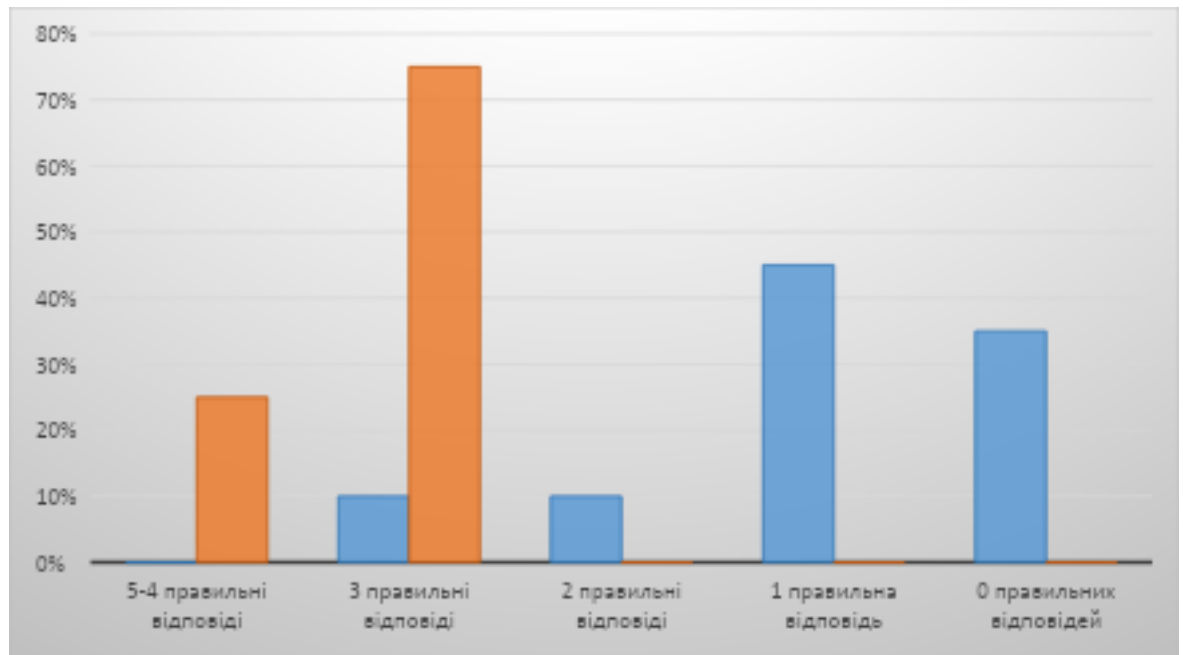

Рис. 2.2. Результати, отримані за методикою «Характерні особливості рослинного світу»

Аналіз результатів за методикою «Характерні особливості рослинного світу» демонструє значні відмінності між дітьми з нормою розвитку та дітьми з особливостями психофізичного розвитку у засвоєнні знань про рослинний світ.

Серед дітей з нормою розвитку 25% (5 осіб) дали 4-5 правильних відповідей, що свідчить про високий рівень знань щодо рослинного світу. Більшість цієї групи (75% або 15 осіб) дали 3 правильні відповіді, що також є показником доброго рівня знань та розуміння теми. Жодна дитина з нормою розвитку не мала менш ніж 3 правильні відповіді, що вказує на загалом добре засвоєння матеріалу.

Натомість серед дітей з особливостями психофізичного розвитку жоден учасник не досяг результату 4-5 правильних відповідей. Лише 10% дітей (2 особи) змогли дати 3 правильні відповіді, що є помірним результатом, але значно нижчим порівняно з групою норми. Ще 10% дітей (2 особи) дали 2 правильні відповіді, що свідчить про часткове розуміння теми. Найбільша частина дітей з особливостями (45% або 9 осіб) змогла дати лише одну

правильну відповідь, а 35% (7 осіб) не відповіли правильно на жодне запитання. Це вказує на значні труднощі у засвоєнні знань про рослинний світ.

Отже, результати показують, що діти з особливостями психофізичного розвитку значно відстають у засвоєнні знань про рослинний світ у порівнянні з їхніми однолітками з нормою розвитку.

Результати, отримані за результатами методики «Ставлення до світу природи» подано в таблиці 2.3:

Таблиця 2.3

Результати за методикою «Ставлення до світу природи»

Показники	Діти з особливостями психофізичного розвитку		Діти з нормою розвитку	
	К-сть осіб	Відсоток	К-сть осіб	Відсоток
Діти формулюють власне висловлювання	0	0%	12	60%
Діти не зазначили взаємозв'язок людської діяльності та життя представників живої природи	10	50%	7	35%
Діти мали труднощі під час відповідей	10	50%	1	5%

Для кращого розуміння отриманих даних їх було подано на рисунку 2.3:

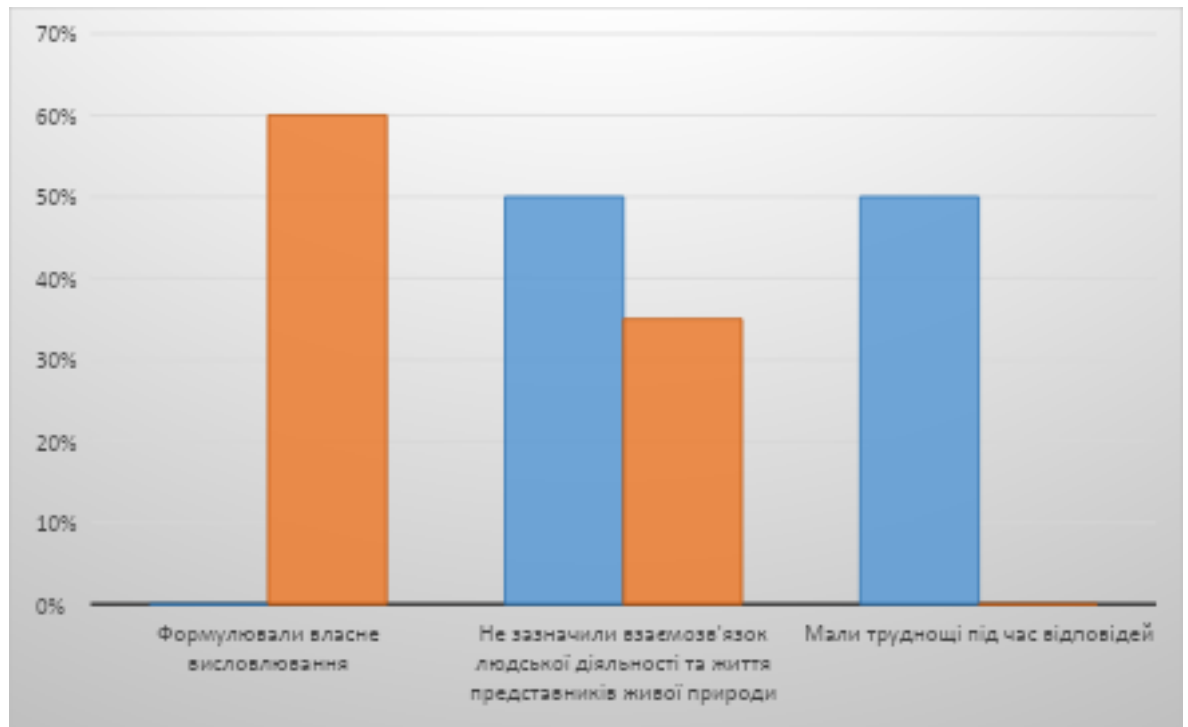

Рис. 2.3. Результати, отримані за методикою
«Ставлення до світу природи»

Аналіз результатів за методикою «Ставлення до світу природи» показує різницю у рівні обізнаності та вмінні висловлюватися про природу між дітьми з нормою розвитку та дітьми з особливостями психофізичного розвитку.

У групі дітей з нормою розвитку 60% (12 осіб) змогли сформулювати власне висловлювання про світ природи, що свідчить про добре розвинене розуміння теми, здатність до самовираження та наявність інтересу до природи. Водночас, 35% (7 осіб) не зазначили взаємозв'язок між людською діяльністю та життям представників живої природи, що може вказувати на недостатнє усвідомлення екологічної взаємозалежності. Лише 5% (1 особа) відчували труднощі під час відповідей, що говорить про загальний комфорт у спілкуванні на тему природи.

Серед дітей з особливостями психофізичного розвитку жодна дитина не змогла сформулювати власного висловлювання про природу, що свідчить про суттєві труднощі в розумінні та комунікації на цю тему. Половина дітей цієї

групи (50% або 10 осіб) не змогли визначити взаємозв'язок людської діяльності з життям природи, що може вказувати на брак усвідомлення та розуміння екологічних принципів. Інші 50% (10 осіб) мали труднощі під час відповідей, що може свідчити про низький рівень знань про природу та певні труднощі в комунікативних і когнітивних навичках.

Таким чином, діти з особливостями психофізичного розвитку мають значні труднощі у формуванні власних суджень про природу та взаємозв'язок людини з нею порівняно з дітьми з нормою розвитку. Це вказує на необхідність використання спеціальних підходів та адаптованих методик для формування позитивного ставлення до природи у дітей цієї групи.

Спостереження за дітьми проводилося під час різних режимних моментів: ранкова зустріч, прогулянка, самостійна діяльність дітей. У відповідності до визначених критеріїв було отримано наступні результати спостереження:

1. Прояв знань щодо ціннісного ставлення до природи.

Дітям достатньо важко усвідомлювати, як людські дії впливають на стан природи, і навпаки. Їхні знання про природні процеси зазвичай поверхові та неповні, через що відсутня мотивація до відповідального ставлення до навколишнього середовища.

Такі діти, як правило, виявляють низький рівень зацікавленості природою. Вони не виражають яскравих емоцій стосовно природних об'єктів, таких як рослини чи тварини, і не розуміють, чому природа важлива та цікава.

Часто діти не здатні самостійно формулювати думки чи судження щодо природи, рідко висловлюють своє ставлення до екологічних проблем. Їхні відповіді здебільшого базуються на повторенні того, що було почуто від дорослих, а не на власних спостереженнях. Вони пасивні в питаннях, що стосуються охорони природи, і не демонструють інтересу до екологічних заходів у дитячому садку або вдома.

Також можна помітити труднощі з мотивацією до вивчення екологічних тем. Діти часто відволікаються або виявляють байдужість до таких занять, не проявляючи бажання дізнаватися більше про природу. Загалом у таких дітей можна простежити схильність до споживацького ставлення до природи. Вони можуть не усвідомлювати, що природні ресурси обмежені й потребують захисту, і часто ставляться до природи лише як до джерела для задоволення власних потреб.

2. Сформованість умінь і навичок догляду за об'єктами живої природи.

Діти демонструють певні риси, які характеризують їхні когнітивні, мотиваційні та поведінкові аспекти стосовно взаємодії з природними об'єктами. Вони мають обмежене розуміння необхідності догляду за живими істотами. Вони не усвідомлюють важливості систематичної турботи про рослини або тварин і можуть не розуміти, які конкретні дії потрібно виконувати, щоб ці об'єкти залишалися здоровими та розвивалися. Часто їхні знання про те, як правильно доглядати за живими організмами, є фрагментарними або поверховими.

Щодо мотивації, ці діти не виявляють значного інтересу або зацікавленості в догляді за природою. Вони не проявляють ініціативи під час діяльності, пов'язаної з доглядом за рослинами чи тваринами, і можуть сприймати таку діяльність як додаткове навантаження, а не як цікаву й корисну справу. Їм часто бракує емоційної залученості та відповідальності у ставленні до живих істот.

На поведінковому рівні ці діти можуть демонструвати нерегулярність та непослідовність у догляді за об'єктами живої природи. Вони можуть забувати про необхідність поливати рослини, годувати тварин або забезпечувати їм належні умови. Їхні дії часто є несвідомими та механічними, що може призвести до неправильного або недбалого догляду.

3. Відповідність знань дітей про ціннісне ставлення до природи їх діяльності.

Діти можуть правильно відповідати на питання про природу, екологічні проблеми, говорити про важливість догляду за рослинами і тваринами, але не демонструють відповідної поведінки. Наприклад, дитина може знати, що сміття потрібно викидати у відповідні місця, але сама викидає його абияк. Вони фактично ставляться до природи лише з позиції споживання. Наприклад, вони можуть говорити про те, що рослини і тварини важливі, але при цьому не проявляти турботу, не зупинятися, коли бачать пошкоджену рослину або не звертати уваги на те, як їхні дії впливають на довкілля. Діти можуть стикатися з труднощами, коли на практиці потрібно реалізувати свої знання. Вони можуть добре орієнтуватися в теорії, розуміти, що саме потрібно зробити, але коли справа доходить до конкретних дій, можуть виявляти пасивність або невпевненість. Наприклад, вони знають, що потрібно поливати рослини, але можуть забувати робити це вчасно або не дотримуватися регулярності.

У таких дітей може спостерігатися сильна залежність від вказівок дорослих. Вони виконують екологічні завдання або доглядають за природними об'єктами лише під наглядом або за вказівкою вихователя чи батьків. Без зовнішнього контролю діти можуть не проявляти ініціативу і не виконувати дії, спрямовані на збереження природи.

Отримані результати свідчать про необхідність запровадження корекційної роботи із дітьми з особливостями психофізичного розвитку.

2.2. Методика застосування засобів мистецтва як способу формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи

Сучасне суспільство стикається з численними екологічними проблемами, які вимагають активних дій та усвідомлення кожного з нас про цінність природи. Важливість формування ціннісного ставлення до навколишнього середовища, особливо в дошкільному віці, важко

переоцінити, оскільки саме в дитинстві закладаються основи світогляду та поведінки, які супроводжуватимуть людину протягом життя.

Особливо важливо приділити увагу дітям з особливостями психофізичного розвитку, які можуть мати унікальні потреби та труднощі в сприйнятті навколишнього світу. Ці діти часто стикаються з викликами у соціальній адаптації, комунікації та навчанні, що може ускладнювати їхню взаємодію з природою. Психологічні, соціальні та емоційні аспекти їх розвитку потребують комплексного підходу, який враховував би індивідуальні особливості та інтереси дітей.

Використання засобів мистецтва в роботі з дітьми є ефективним методом для формування ціннісного ставлення до природи. Мистецтво, як універсальна мова, дозволяє дітям виражати свої думки, почуття та переживання, створюючи емоційний зв'язок з природою. Через живопис, ліплення, музику та театр діти отримують можливість не лише спостерігати за природними явищами, а й активно взаємодіяти з ними, вивчаючи їхню красу та значущість.

Засоби мистецтва також сприяють розвитку творчого мислення, уяви та емоційної інтелігентності, що є важливими аспектами для дітей з особливостями психофізичного розвитку. Інтеграція мистецьких практик у виховний процес дозволяє формувати позитивне ставлення до природи через переживання, дослідження та самовираження. Наприклад, малювання пейзажів, ліплення тварин, гра на музичних інструментах, що відтворюють звуки природи, або створення театралізованих вистав на екологічну тематику – усе це сприяє глибшому усвідомленню важливості збереження навколишнього середовища.

Таким чином, застосування засобів мистецтва в роботі з дітьми з особливостями психофізичного розвитку не лише допомагає формувати ціннісне ставлення до природи, а й підтримує їхній загальний розвиток, підвищуючи рівень соціальної адаптації та емоційної виразності. Ця

методика стане потужним інструментом для вихователів, педагогів і батьків у формуванні відповідального ставлення до природи у новому поколінні.

Основною метою методики є формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи через інтеграцію мистецьких засобів у виховний процес.

Завдання:

1. Розвивати емоційно-естетичне сприйняття природи у дітей. Важливо створити умови, за яких діти зможуть спостерігати, відчувати та осмислювати красу навколишнього світу. Через заняття мистецтвом, такі як живопис або ліплення, діти можуть виражати свої емоції щодо природних явищ, що сприяє формуванню естетичного смаку. Залучення до природи, наприклад, через прогулянки на свіжому повітрі, допоможе дітям відчутти різноманітність кольорів, форм і текстур, що існують у природі, та виявити своє захоплення нею.

2. Формувати усвідомлене ставлення до природи через творчість.. Завдання полягає у тому, щоб діти не лише отримували інформацію про природу, але й розуміли важливість її збереження та охорони. Творчі завдання, такі як написання віршів або створення колажів з природних матеріалів, сприятимуть розвитку усвідомленого ставлення до природи. Діти навчатися усвідомлювати, як їхні дії можуть впливати на екологію, і почнуть формувати відповідальність за навколишній світ.

3. Стимулювати уяву та креативність дітей за допомогою мистецьких виражень. Завдання полягає в розвитку уяви та креативності через різноманітні види мистецтва. Використання технік малювання, ліплення, музики та театрального мистецтва дозволить дітям проявляти свою індивідуальність і оригінальність. Наприклад, заняття з ліплення тварин з пластиліну або створення звукових пейзажів через музику можуть сприяти розвитку фантазії та інноваційного мислення.

4. Налагоджувати комунікацію між дітьми та природою через арт-терапію. Арт-терапія може слугувати ефективним методом для

встановлення зв'язку між дітьми та природою. Завданням є використання творчих практик для сприяння емоційній зв'язності, що допомагає дітям виражати свої почуття до природи, спостерігаючи за природними об'єктами. Наприклад, створення колажів або малювання на основі спостережень за природою допоможе дітям налагодити емоційний зв'язок із зовнішнім світом.

5. Підвищувати рівень екологічної свідомості та відповідальності. Формування екологічної свідомості є ключовим завданням у вихованні відповідального ставлення до природи. Діти повинні усвідомити значення збереження природних ресурсів, розуміти наслідки своїх дій і вміти приймати рішення, які позитивно впливають на навколишнє середовище. Під час занять мистецтвом, таких як створення плакатів на екологічну тематику, діти можуть вчитися формулювати свої думки про охорону природи і виявляти свою громадянську позицію.

Ці завдання спрямовані на формування ціннісного ставлення до природи, створення у дітей почуття відповідальності та зацікавленості в збереженні навколишнього середовища, а також розвиток їхньої творчості і емоційності через мистецькі вираження.

Засоби мистецтва, використані в роботі з дітьми:

1. Живопис і малювання:
  - Використання акварельних фарб, гуаші, пастелі для зображення природних пейзажів, рослин і тварин.
  - Створення колажів з природних матеріалів (листя, квіти, гілки).
2. Ліплення:
  - Ліплення з глини або пластиліну тварин і рослин, що сприяє розвитку дрібної моторики та творчого мислення.
3. Театр:
  - Використання ляльок або масок для створення вистав на екологічну тематику, що дозволяє дітям вжитися в роль та усвідомити взаємозв'язок людини і природи.
4. Музика:

- Використання музичних інструментів для створення звукових пейзажів, що імітують природні звуки (шум дощу, спів птахів).

5. Поезія:

- Читання віршів про природу, створення власних віршованих рядків або римувань, що розвиває мовлення та творче мислення.

Календарний план занять із застосуванням засобів мистецтва подано в додатку Г.

Після використаної методики формування ціннісного ставлення до природи було проведено повторну діагностику, щоб перевірити, чи відбулися зміни.

2.3. Аналіз та інтерпретація результатів повторної діагностики сформованості ціннісного ставлення до природи

Повторні результати за методикою «Характерні особливості тваринного світу» подано в таблиці 2.4:

Таблиця 2.4

Результати за методикою «Характерні особливості тваринного світу»

Показники	Діти з особливостями психофізичного розвитку		Діти з нормою розвитку	
	К-сть осіб	Відсоток	К-сть осіб	Відсоток
Діти виконали завдання правильно та без особливих зусиль	4	20%	8	40%
Діти допустили незначні помилки	11	55%	12	60%
Діти допустили багато помилок	5	25%	0	0%

Для кращого розуміння отриманих даних їх було подано на рисунку 2.4:

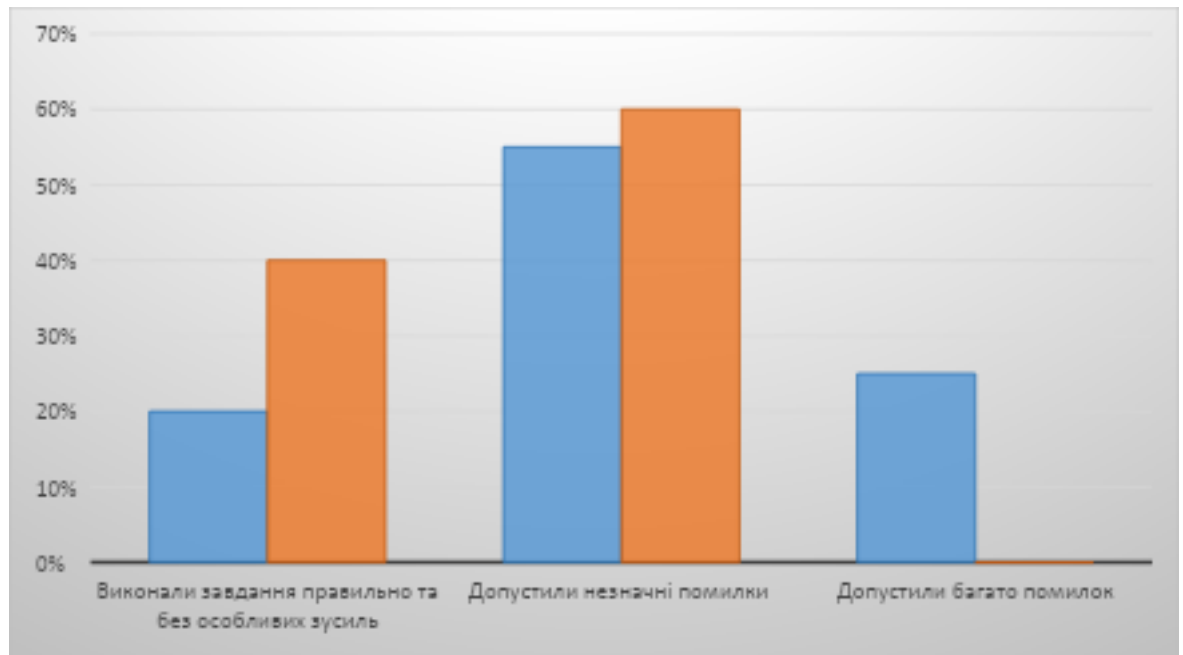

Рис. 2.4. Повторні результати, отримані за методикою «Характерні особливості тваринного світу»

Аналіз результатів за методикою «Характерні особливості тваринного світу» надає змогу оцінити рівень знань дітей щодо тварин та їхніх характеристик. Результати дітей із нормою розвитку залишилися без змін. Розглянемо отримані показники дітей із особливими психофізичного розвитку більш детально:

1) Діти виконали завдання правильно та без особливих зусиль (20%): Ця група складається з 4 дітей, що свідчить про наявність у них чітких знань про тваринний світ. Вони змогли успішно виконати завдання без помилок, що вказує на високий рівень усвідомлення теми. Це також може свідчити про те, що ці діти мають хороші навички спостереження та аналізу, а також здатність до усвідомленого мислення.

2) Діти допустили незначні помилки (55%): У цю категорію потрапили 11 дітей, що складає найбільший відсоток. Хоча більшість дітей мають базові знання про тваринний світ, наявність незначних помилок може вказувати на недостатню увагу до деталей або недостатнє розуміння певних аспектів теми. Це свідчить про те, що діти мають потенціал для подальшого розвитку знань,

і їх можна підкріпити додатковими заняттями та вправами, спрямованими на уточнення та закріплення знань.

3) Діти допустили багато помилок (25%): П'ятеро дітей, що становлять 25% від загальної кількості, не змогли правильно виконати завдання. Це може свідчити про недостатній рівень знань про тваринний світ або проблеми з усвідомленням інформації. Важливо звернути увагу на цю групу, оскільки вони можуть потребувати індивідуальної підтримки та додаткових навчальних матеріалів, щоб покращити свої знання та навички. Вони можуть мати труднощі з сприйняттям матеріалу або зосередженістю.

Загалом, результати вказують на позитивну динаміку в розвитку знань дітей про тваринний світ, але вимагають уваги до тих, хто має труднощі, щоб забезпечити їм необхідну підтримку.

Повторні результати, отримані за результатами методики «Характерні особливості рослинного світу» подано в таблиці 2.5:

Таблиця 2.5

Повторні результати за методикою
«Характерні особливості рослинного світу»

Показники	Діти з особливостями психофізичного розвитку		Діти з нормою розвитку	
	К-сть осіб	Відсоток	К-сть осіб	Відсоток
5-4 правильних відповідей	5	25%	5	25%
3 правильні відповіді	9	45%	15	75%
2 правильні відповіді	5	25%	0	0%
1 правильна відповідь	1	5%	0	0%
0 правильних відповідей	0	0%	0	0%

Для кращого розуміння отриманих даних їх було подано на рисунку 2.5:

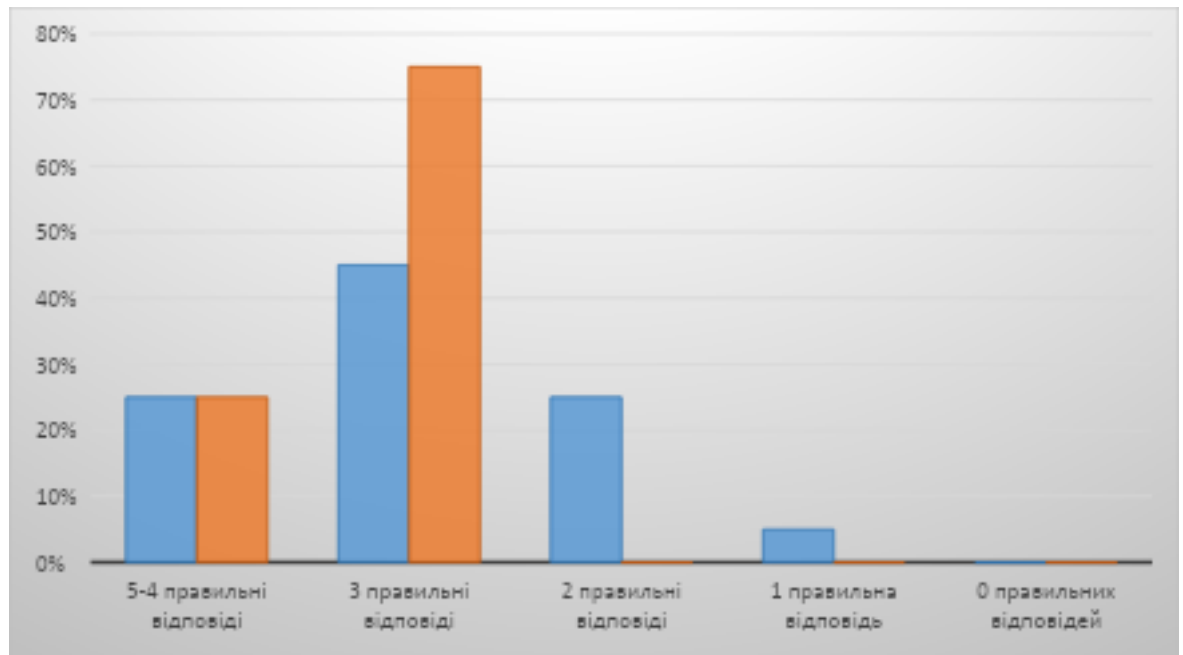

Рис. 2.5. Повторні результати, отримані за методикою «Характерні особливості рослинного світу»

Аналіз повторних результатів за методикою «Характерні особливості рослинного світу» дозволяє оцінити прогрес дітей у засвоєнні знань про рослинний світ. У дітей із нормою розвитку результати залишилися без змін. Розглянемо отримані показники дітей із особливостями психофізичного розвитку детальніше:

1. 5-4 правильних відповідей.

- Кількість осіб: 5.
- Відсоток: 25%.

Цей показник свідчить про те, що 25% дітей змогли дати 5 або 4 правильних відповіді. Це позитивний результат, оскільки свідчить про те, що ці діти мають добрі знання про рослинний світ і можуть з легкістю згадати основні характеристики рослин. Важливо підтримувати цю групу, надаючи їй можливості для подальшого розвитку та закріплення знань.

2. 3 правильні відповіді.

- Кількість осіб: 9.
- Відсоток: 45%.

Ця категорія є найбільш численною, оскільки 45% дітей отримали 3 правильні відповіді. Це вказує на те, що більшість дітей мають базове розуміння теми, хоча й з невеликою кількістю помилок. Можливо, їм потрібні додаткові заняття або уточнення знань, щоб покращити свої результати і дійти до вищих категорій.

3. 2 правильні відповіді.

- Кількість осіб: 5.
- Відсоток: 25%.

Ця група дітей продемонструвала певні труднощі у засвоєнні матеріалу, оскільки 25% отримали лише 2 правильні відповіді. Це може свідчити про те, що вони мають обмежені знання про рослинний світ, і можуть потребувати більшого підходу з боку вихователів для покращення їхнього розуміння теми.

4. 1 правильна відповідь.

- Кількість осіб: 1.
- Відсоток: 5%.

Всього 5% дітей змогли дати лише одну правильну відповідь. Це свідчить про те, що ці діти стикаються з серйозними труднощами в засвоєнні матеріалу про рослинний світ. Важливо надати їм додаткову підтримку та можливості для навчання, використовуючи інтерактивні та практичні підходи.

5. 0 правильних відповідей.

- Кількість осіб: 0.
- Відсоток: 0%.

Відсутність дітей, які б не дали жодної правильної відповіді, є позитивним моментом. Це свідчить про те, що всі діти мають хоча б базові знання про рослинний світ, що є важливим для подальшого навчання.

Загалом результати показують, що діти мають різні рівні знань про рослинний світ, з позитивною динамікою в більшості груп. Порівняно з початковими результатами, видно прогрес у знаннях дітей, оскільки ніхто не отримав правильних відповідей, а також є діти з 4-5 правильними відповідями.

Повторні результати, отримані за результатами методики «Ставлення до світу природи» подано в таблиці 2.6:

Таблиця 2.6

Повторні результати за методикою «Ставлення до світу природи»

Показники	Діти з особливостями психофізичного розвитку		Діти з нормою розвитку	
	К-сть осіб	Відсоток	К-сть осіб	Відсоток
Діти формулюють власне висловлювання	12	60%	12	60%
Діти не зазначили взаємозв'язок людської діяльності та життя представників живої природи	2	10%	7	35%
Діти мали труднощі під час відповідей	6	30%	1	5%

Для кращого розуміння отриманих даних їх було подано на рисунку 2.6:

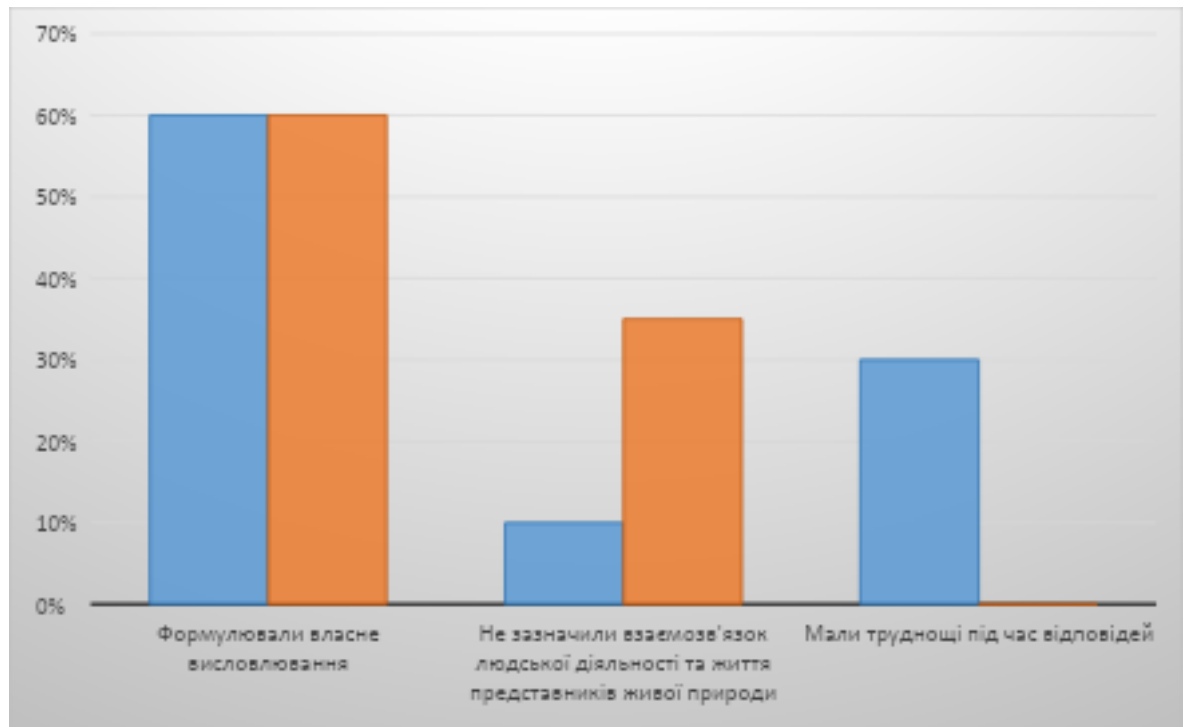

Рис. 2.6. Повторні результати, отримані за методикою «Ставлення до світу природи»

Аналіз повторних результатів за методикою «Ставлення до світу природи» дозволяє оцінити зміну в ставленні дітей до природи та їхню здатність формулювати власні думки про цю тему. В групі дітей із нормою розвитку не відбулося змін. Результати дітей з особливостями психофізичного розвитку розподілилися наступним чином:

1. Діти формулюють власне висловлювання.

- Кількість осіб: 12.
- Відсоток: 60%.

Цей показник свідчить про те, що 60% дітей змогли сформулювати власні висловлювання, що вказує на їхню здатність виражати думки та почуття щодо природи. Це є позитивним результатом, оскільки вміння формулювати власні висловлювання є важливим елементом розвитку критичного мислення та особистісної активності. Також це може свідчити про достатній рівень усвідомлення дітьми цінності природи та їхнього ставлення до неї.

2. Діти не зазначили взаємозв'язок людської діяльності та життя представників живої природи.

- Кількість осіб: 2.
- Відсоток: 10%.

Цей показник є позитивним, оскільки лише 10% дітей не змогли зазначити взаємозв'язок між людською діяльністю та життям представників живої природи. Це може свідчити про те, що більшість дітей усвідомлюють важливість цього зв'язку і розуміють, як людські дії впливають на природу. Проте, для двох дітей, які не змогли цього зробити, можуть бути потрібні додаткові заняття або пояснення щодо екологічної свідомості та відповідальності.

3. Діти мали труднощі під час відповідей.

- Кількість осіб: 6.
- Відсоток: 30%.

30% дітей, які мали труднощі під час відповідей, вказує на те, що деякі учасники все ще стикаються з проблемами у формулюванні своїх думок або в розумінні теми. Це може бути пов'язано з недостатнім досвідом або знаннями про природу та екологічні питання. Важливо звернути увагу на цих дітей та надати їм підтримку для поліпшення їхніх знань та умінь.

Повторне спостереження за дітьми проводилося під час різних режимних моментів: ранкова зустріч, прогулянка, самостійна діяльність дітей. У відповідності до визначених критеріїв було отримано наступні результати спостереження:

1. Прояв знань щодо ціннісного ставлення до природи.

Ці діти демонструють усвідомлення цінності природи і її ролі в житті людини. Вони можуть висловлювати думки про те, чому важливо зберігати природу, хоча їхні висловлювання можуть бути не завжди чіткими. Вони наводять приклади різноманіття живих організмів, але можуть потребувати додаткових пояснень щодо взаємодії видів у природі. Ці діти можуть говорити про вплив людської діяльності на природу, але їхні знання можуть

бути поверхневими. Вони можуть обговорювати, як можна зберегти природу, однак їхнє розуміння екологічних практик, таких як переробка або збереження ресурсів, потребує розвитку.

У спілкуванні з однолітками можуть співпрацювати під час ігор або проектів, але не завжди активно висловлюють свої ідеї. Вони можуть ставити запитання, але не завжди демонструють впевненість у своїх висловлюваннях. Діти усвідомлюють важливість природного середовища і взаємозв'язків між людською діяльністю та природою, проте їхні знання і емоційні реакції потребують подальшого розвитку. Це відкриває можливості для роботи з такими дітьми в напрямку поглиблення їхніх знань про природу та формування відповідального ставлення до навколишнього світу.

2. Сформованість умінь і навичок догляду за об'єктами живої природи.

Діти проявляють базові знання про потреби живих організмів, таких як рослини та тварини. Вони розуміють, що рослинам потрібні вода, світло і ґрунт, а тваринам – їжа, вода та комфортне середовище. Однак їхнє знання може бути обмеженим, і вони можуть потребувати додаткового пояснення або демонстрації.

Старші дошкільники здатні виконувати прості завдання догляду за рослинами, такі як полив або пересадка, проте ці дії можуть бути виконані не завжди з належною обережністю або увагою. Вони можуть брати участь у догляді за домашніми тваринами, але не завжди усвідомлюють повну відповідальність за їхнє благополуччя. Наприклад, діти можуть допомагати годувати тварин, але не завжди розуміють, чому важливо дотримуватися режиму годування або забезпечувати тваринам безпечне середовище.

Діти почали більш частіше демонструвати інтерес до спостереження за рослинами та тваринами, але їхня здатність аналізувати та інтерпретувати спостереження може бути обмеженою. Вони можуть задавати запитання про те, як рослини ростуть або чому тварини ведуть себе певним чином, але їхні запитання можуть бути поверхневими або не зовсім усвідомленими.

3. Відповідність знань дітей про ціннісне ставлення до природи їх діяльності.

Ці діти мають певні знання про цінність природи, однак їхнє усвідомлення може бути неповним або поверхневим. Вони здатні говорити про важливість охорони навколишнього середовища, але можуть не завжди точно формулювати свої думки чи аргументи. Наприклад, вони можуть знати про необхідність збереження рослин і тварин, але не завжди усвідомлюють, як конкретні дії можуть впливати на екосистему.

Старші дошкільники можуть виявляти інтерес до природних явищ, таких як зміни пір року, рост рослин, або поведінка тварин, але їхнє сприйняття краси природи може бути обмеженим. Вони можуть помічати різноманітність живих організмів, проте не завжди здатні пояснити, чому ця різноманітність важлива для здоров'я екосистеми.

Діти можуть розуміти, що людська діяльність має вплив на природу, але їхні знання про ці взаємозв'язки можуть бути недостатньо глибокими. Вони можуть говорити про проблеми забруднення або зникнення видів, але не завжди розуміють, як їхні власні дії можуть сприяти збереженню або погіршенню ситуації.

Результати свідчать про ефективність втручання на формувальному етапі.

Висновки до 2 розділу

З метою дослідження рівнів сформованості у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи було організовано та проведено емпіричне дослідження. Вибірка досліджуваних складалася з 20 дітей старшого дошкільного розвитку із нормою розвитку та 20 дітей старшого дошкільного віку (5-6 років), які мали наступні порушення мовленнєвого розвитку (дизартрія, алалія) – 12 дітей, порушення інтелектуального розвитку (ЗПР) – 2 дитини, діти з розладами аутистичного спектру (РАС) – 4 дитин, порушення фізичного розвитку (ДЦП) – 2 дитини.

Для того, щоб визначити рівні сформованості у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи було використано наступний діагностичний інструментарій:

- 1) тестова методика «Визначення характерних особливостей тваринного світу»,
- 2) методика «Визначення характерних особливостей рослинного світу»,
- 3) методика «Ставлення до світу природи»,
- 5) спостереження.

Було встановлено, що діти мають недостатній рівень знань про представників тваринного світу. У більшості випадків діти володіють інформацією лише про тих представників тваринного світу, з якими часто стикаються в своєму житті. Знання про рослинний світ у даної групи учасників дуже обмежені. Можна зазначити, що діти в основному орієнтуються у важливості дотримання певних умов під час догляду за рослинами, вони розуміють, що існує взаємозв'язок між ростом та розвитком рослини від людини та її діяльності. Проте діти частіше помиляються рід час розподілу дерев та кущів. Більшість дітей стикалася з труднощами при відповідях на питання.

Спостереження за дітьми продемонструвало, що діти виявляють низький рівень зацікавленості природою. Вони не виражають яскравих

емоцій стосовно природних об'єктів, таких як рослини чи тварини, і не розуміють, чому природа важлива та цікава. Дітям достатньо важко усвідомлювати, як людські дії впливають на стан природи, і навпаки. Їхні знання про природні процеси зазвичай поверхові та неповні, через що відсутня мотивація до відповідального ставлення до навколишнього середовища. Вони не усвідомлюють важливості систематичної турботи про рослини або тварин і можуть не розуміти, які конкретні дії потрібно виконувати, щоб ці об'єкти залишалися здоровими та розвивалися. Часто їхні знання про те, як правильно доглядати за живими організмами, є фрагментарними або поверховими.

Отримані результати свідчать про необхідність запровадження корекційної роботи із зазначеною категорією дітей, тому була розроблена методика застосування засобів мистецтва як способу формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи. Головна мета такої методики – формування у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи через інтеграцію мистецьких засобів у виховний процес.

В роботі з дітьми були використані такі засоби мистецтва як живопис і малювання, ліплення з глини чи пластиліну, театр, музика, поезія, створювалися колажі з природних матеріалів. Розроблена методика забезпечує комплексний підхід до формування ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку, використовуючи різноманітні засоби мистецтва для залучення дітей до активної діяльності та розвитку їхньої творчості. Після використаної методики формування ціннісного ставлення до природи було проведено повторну діагностику, щоб перевірити, чи відбулися зміни.

Повторні результати вказують на позитивну динаміку в розвитку знань дітей щодо ціннісного ставлення до природи, але вимагають уваги ті діти, які мають все ще мають труднощі через особливості свого розвитку, щоб забезпечити їм необхідну підтримку.

ВИСНОВКИ

Теоретичний та практичний аналіз теми дослідження дають можливість зробити наступні висновки:

1) Ціннісне ставлення до природи засобами мистецтва є багатограним процесом, що включає емоційно-естетичне, когнітивне та поведінкове формування екологічної свідомості. Мистецтво, як потужний засіб впливу на почуття та уяву дитини, допомагає не лише краще зрозуміти природу, а й розвиває здатність емоційно сприймати її красу і гармонію. Засоби мистецтва, такі як малювання, музика, театралізовані вистави, аплікації та ліплення, дозволяють дітям зануритися в природний світ через креативність і власний досвід.

Цей підхід сприяє формуванню у дітей старшого дошкільного віку глибшого розуміння взаємозв'язків у природі, впливу людської діяльності на навколишнє середовище та відповідальності за її збереження. Використання мистецьких засобів не лише поглиблює знання про природу, але й стимулює розвиток особистих емоційних реакцій, формуючи естетичну чутливість і емпатію до живих істот та навколишнього світу.

Таким чином, поняття «ціннісне ставлення до природи засобами мистецтва» охоплює усвідомлене, емоційно забарвлене і творчо виражене ставлення до природи, яке сприяє розвитку екологічної культури та моральних орієнтирів у дітей.

2) Естетичний розвиток дітей з особливостями психофізичного розвитку є складним і багатограним процесом, що потребує врахування індивідуальних особливостей кожної дитини. Естетичне виховання для таких дітей не лише сприяє їхньому загальному розвитку, а й допомагає подолати труднощі у сприйнятті світу, розвитку комунікаційних навичок та емоційної сфери.

Діти з особливостями психофізичного розвитку, як правило, мають індивідуальні темпи сприйняття та обробки інформації, що може впливати на

їхнє естетичне сприйняття і вираження. Мистецтво, як універсальний інструмент впливу на емоції та почуття, дозволяє таким дітям виразити себе, розвивати образне мислення, емоційну чутливість та уяву. Завдяки мистецьким вираженням (малювання, музика, танці, театральні вистави) діти можуть вивчати навколишній світ у доступній для них формі.

Естетичний розвиток через мистецтво також допомагає дітям краще усвідомити свої емоції, покращує їхню здатність сприймати красу навколо себе і підвищує мотивацію до навчання. Засоби мистецтва сприяють гармонізації внутрішнього стану дітей, знижуючи рівень тривожності і створюючи сприятливі умови для розвитку їхньої творчої активності.

Таким чином, естетичний розвиток дітей з особливостями психофізичного розвитку є ключовим елементом їхнього виховання, що забезпечує не лише формування естетичного сприйняття, а й сприяє загальному розвитку дитини, її соціалізації та покращенню якості життя.

3) Засоби мистецтва відіграють ключову роль у розвитку ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку. Вони створюють емоційно насичене, доступне і захопливе середовище, де дитина може через творчість пізнавати природу і формувати до неї особливе, усвідомлене ставлення.

Завдяки мистецтву діти з особливими потребами отримують можливість відчувати красу природного світу, що стимулює їх емоційну чутливість і розвиває здатність до емпатії та співпереживання. Малювання, музика, ліплення, театральні постановки дозволяють створити конкретні образи природи, які допомагають дітям краще зрозуміти і усвідомити її значення в житті людини. Мистецькі форми вираження також сприяють активному залученню до природоохоронної діяльності через особистий досвід взаємодії з природними об'єктами.

Засоби мистецтва допомагають дітям подолати труднощі в комунікації і сприяють гармонізації їх внутрішнього світу, знижують тривожність і підвищують мотивацію до навчання та пізнання. Мистецька діяльність

полегшує засвоєння складних екологічних понять і водночас сприяє розвитку творчого мислення, уяви та когнітивних навичок.

Отже, використання засобів мистецтва для розвитку ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку є ефективним методом, який не лише формує естетичну та екологічну свідомість, але й сприяє соціальній адаптації та розвитку емоційно-інтелектуальної сфери цих дітей.

4) Досліджуючи рівні сформованості у дітей з особливостями психофізичного розвитку ціннісного ставлення до природи, було встановлено, що діти мають недостатній рівень знань про представників тваринного світу. У більшості випадків діти мають знання лише про тих тварин, з якими часто стикаються у повсякденному житті. Їхні знання про рослинний світ значно обмежені. Водночас вони загалом розуміють важливість дотримання певних умов догляду за рослинами та усвідомлюють, що ріст і розвиток рослин залежить від людської діяльності. Проте, діти часто припускаються помилок під час класифікації дерев і кущів, а більшість з них відчуває труднощі при відповіді на питання.

Спостереження показали, що діти мають низький рівень інтересу до природи. Вони не проявляють емоційної зацікавленості стосовно природних об'єктів, таких як рослини або тварини, і не усвідомлюють важливості природи. Дітям важко зрозуміти взаємозв'язок між людськими діями та станом природи. Їхні знання про природні процеси залишаються поверховими та неповними, через що бракує мотивації до відповідального ставлення до навколишнього середовища. Вони не розуміють необхідності систематичного догляду за рослинами та тваринами і не знають, які конкретні дії потрібні для їхнього здорового розвитку. Часто їхні знання щодо догляду за живими організмами є фрагментарними.

5) Було створено методiku використання мистецьких засобів для формування ціннісного ставлення до природи у дітей з особливостями психофізичного розвитку. Основною метою цієї методики є розвиток у таких

дітей усвідомленого ставлення до природи через інтеграцію мистецтва в освітній процес. У роботі з дітьми застосовувалися різноманітні художні засоби, такі як живопис і малювання, ліплення з глини або пластиліну, театральні постановки, музика, поезія та створення колажів з природних матеріалів. Методика забезпечує комплексний підхід до формування екологічної свідомості, використовуючи творчі засоби для активної участі дітей і розвитку їхньої креативності.

Після впровадження методики була проведена повторна діагностика, щоб оцінити зміни в рівні знань дітей щодо природи. Результати показали позитивну динаміку у розвитку ціннісного ставлення до природи. Однак залишаються діти, які через особливості свого розвитку все ще відчують труднощі, що вимагає додаткової підтримки для їхнього повноцінного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонішина В. Розвиток креативності старших дошкільників засобами декоративно-ужиткового мистецтва. *Мистецтво та освіта*. 2014. № 4 (74). С. 27-38.
2. Базилівська Т. Я розмалюю життя. *Дошкільне виховання*. 2018. № 10. С. 26-28.
3. Базовий компонент дошкільної освіти в Україні. *Дошкільне виховання*. 2021. (Спецвипуск). 37 с.
4. Баранова В. В. Сутність образотворчої діяльності. *Наука і освіта*. 2017. № 8. С. 11-14.
5. Беленька Г. Освітня лінія «Дитина у природному довкіллі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2012. №11. С. 4-10.
6. Беленька Г. В., Богінч О. Л., Богданець-Білоskalенко Н. І. Дитина: освітня програма для дітей від 2 до 7 років. К. : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2016. 304 с.
7. Беленька Г. В., Науменко Т. С., Половіна О. В. Дошкільнятам про світ природи: методичний посібник для вихователів дітей дошкільного віку. Київ : Київський університет імені Бориса Грінченка, 2013. 115 с.
8. Верещенко Т. В. Педагогічні умови формування природоцентричної екологічної позиції учнів старшого шкільного віку. *Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка*. 2013. №10 (269) Ч. III. С. 53.
9. Власова В. Естетичне ставлення молодших школярів до навколишнього світу: методи формування. *Мистецтво та освіта*. 2016. № 4 (82). С. 20-23.
10. Волинець Ю. О., Волинець К. І., Правдива А. П. Сучасні підходи до формування ціннісного ставлення до природи в дітей старшого дошкільного віку. *Народна освіта. Розділ «Педагогічна наука»*. 2020. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31527/1/Volynets_Y_Volynets_K_Pravduva_A_SPdFCSdPvDSDV_2020.pdf

11. Гаврило О. Фактори формування природничих понять у дітей дошкільного віку. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 2 (4). С. 45-48.
12. Глухова Н. Емоційне спілкування дитини з природою як умова творчого осягнення світу. *Дошкільне виховання*. 2018. №10. С. 16-19.
13. Голубова Л. Формування природничої компетентності дошкільників (З досвіду роботи). *Дошкільний навчальний заклад*. 2015. №6. С.23-28.
14. Григорович О., Грибачова О., Боричко Т. Формування цілісної картини світу у дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. *Молодий вчений*. 2019. № 11 (75). С. 211-214.
15. Грошовенко О. П., Присяжнюк Л. А. Формування природознавчої компетентності старших дошкільників. *Збірник наукових праць «Педагогічні науки»*. 2017. №1. С. 74-78.
16. Живіріхіна Л. А. Формування екологічної компетентності дошкільників. *Таврійський вісник освіти*. 2014. №4 (48). С. 69-75.
17. Зайцева Л. І. Формування у старших дошкільників науково-практичного досвіду в сфері природно-предметного довкілля: теоретико-методичний аспект: монографія. Мелітополь : Видавничий будинок ММД, 2013. 381 с.
18. Іванова В., Іванова С., Непша О. Педагогічні умови формування знань про природу у дітей дошкільного віку. *Сучасні тенденції розвитку освіти і науки в інтердисциплінарному контексті. Діалог культур як чинник інтеграції*. 2019. С. 77-79.
19. Ільєнко В. Екологічні ігри для розвитку емоційно-ціннісного ставлення до природи. *Дитячий садок*. 2017. №33. С.16-19.
20. Ільєнко В. Організація праці дітей на ділянці дошкільного закладу. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2020. №10. С. 28.
21. Іщенко Л. В. Педагогічні умови забезпечення наступності в екологічному вихованні дітей перехідного періоду від дошкільного до

молодшого шкільного віку. *Наукові записки Уманського державного педагогічного університету*. Умань: Уман. держ. пед. ун-т ім. П. Тичини, 2016. С. 58-63.

22. Каплуновська О. Самсонова О. Організація екологічної освіти в дошкільному навчальному закладі. *Вихователь-методист дошкільного закладу*. 2019. № 7. С. 9-13.

23. Карабаєва І. І. Ціннісне ставлення дітей старшого дошкільного віку до навколишнього світу. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2014. С. 51-76.

24. Квітка Н. О. Місце музичної терапії у вихованні дітей зі складними порушеннями психофізичного розвитку. *Педагогіка здоров'я : зб. наук. пр. Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. Міжнар. Дню здоров'я, Харків, 7 квіт. 2011 р. / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди ; [за заг. ред. О. М. Микитюка]*. Харків : ХНПУ, 2011. С. 287-292.

25. Коломійцева О. В. Психологічні особливості емоційного сприймання музики розумово відсталими дітьми: автореф. дис. на здобуття наук. ст. к. психол. наук: спец. 19.00.08 «Спеціальна психологія» / О. В. Коломійцева; Інститут спеціальної педагогіки АПН України. Київ, 2008. 18 с.

26. Корінна Г. О. Природа як засіб екологічного виховання дітей дошкільного віку. *Вісник Черкаського університету: Педагогічні науки*. 2017. №4. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/2113>.

27. Костюк О. Дослідницько-пошукова діяльність у формуванні пізнавального інтересу дошкільників до природи. *Педагогічний пошук*. 2014. №3 (83). С.21.

28. Кот Н. До питання про технології екологічного виховання дошкільників: загальний підхід. *Вісник Інституту розвитку дитини. Серія: Філософія. Педагогіка. Психологія*. Київ: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. Вип. 23. С. 96-100.

29. Кот Н. М. Про нові аспекти змісту екологічного виховання дошкільників. *Бердянський державний педагогічний університет Педагогічні науки: збірник наукових праць*. 2015. № 2. С. 54-59.

30. Купрієнко В. Світ мистецтва – світ добра і любові. *Дошкільне виховання*. 2013. № 9. С. 13-14.
31. Лисенко Н. В. Еко-око: дошкільник пізнає світ природи: навчально-методичний посібник. Київ : Слово, 2015. 352 с.
32. Лисенко О., Світик Л. Вплив природи на всебічний розвиток дошкільника: стан проблеми дослідження. *Освітній простір України*. 2018. № 12. С. 186-191.
33. Лупійко Л. Психологічні особливості розвитку екологічних уявлень старших дошкільників (на матеріалі народних природознавчих традицій) : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2014. 20 с.
34. Максимова О. О. Формування екологічної компетенції дитини дошкільного віку. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2016. С. 46-50.
35. Маршицька В. Соціально-моральні задачі у екологічному вихованні дошкільнят. *Дошкільня*. 2015. №5. С. 18-21.
36. Мельник І., Степанець О. Формування у дітей дошкільного віку інтересу до природнього довкілля . *Актуальні проблеми педагогічної освіти : європейський і національний вимір: Матеріали IV Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (28-29 травня 2019року)*. 2019. С.175-177.
37. Мельничук Л. Б., Воронько У. І. Методи, форми та засоби виховання екологічної культури дітей дошкільного віку. К.. 2021. 261 с.
38. Михайлова К. В. Формування природничо-екологічної компетенції у дошкільників. *Міжнародний науковий журнал «Освіта і наука»*. Мукачево-Ченстохова : РВВ МДУ; Академія ім. Я. Длугоша, 2022. № 2(33). С.145-152.
39. Нестеренко В. В., Лятамбур О. Екологічне виховання дітей дошкільного віку як педагогічна проблема. URL: http://sandavak.narod.ru/stud_stat/lyatambur.pdf

40. Овдієнко І. Формування екологічної свідомості в дітей дошкільного віку засобами фенологічних спостережень. *Вісник Львівського університету. Серія: психологічні науки*. 2018. Випуск 3. С. 142-147.
41. Олексюк О. Є., Сас М. Дидактична гра як засіб формування безпечної поведінки в довкіллі дітей старшого дошкільного віку. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки*. 2017. № 2. С. 346-352.
42. Ошуркевич Н. Сучасні педагогічні технології формування природничо-екологічної компетентності дітей дошкільного віку. *Педагогічний процес: теорія і практика (серія: педагогіка)*. 2018. №1-2 (60–61). С. 65-72.
43. Павлюк С. Ю., Русан Л. С., Колосінська Г. І. Мандруюмо екологічною стежиною: дослідницько-експериментальна діяльність дітей дошкільного віку в природі. Тернопіль : Мандрівець, 2014. 168 с.
44. Плохій З. Еколого-розвивальне середовище дошкільного навчального закладу: інноваційні підходи. *Дошкільне виховання*. 2014. №7. С. 6-10.
45. Плохій З. Формування екологічно-мотивованої діяльності дошкільнят. *Дошкільне виховання*. 2015. № 7. С. 19-21.
46. Половіна О., Гаращенко Л. Формування еколого-природничої компетенції дітей дошкільного віку: здоров'язбережувальний підхід. *Молодий вчений*. 2018. № 8.1.С. 47-51.
47. Правдива А. П., Волинець Ю. О., Волинець К. І. Сучасні підходи до формування ціннісного ставлення до природи в дітей старшого дошкільного віку. *Народна освіта*. 2020. URL: https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/31527/1/Volynets_Y_Volynets_K_Pravduva_A_SPdFCSdPvDSDV_2020.pdf
48. Присяжнюк Л. А. Ознайомлення дітей дошкільного віку з природою: інвайроментальний вимір. Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій. Вінниця : НіланЛТД, 2015. С. 191-194.

49. Присяжнюк Л. А. Організація активно-дієвого пізнання дошкільниками природи в контексті педагогіки емпатуерменту. Актуальні проблеми дошкільної та початкової освіти в контексті європейських освітніх стратегій. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2016. С. 44-48.
50. Рибалка В. Особистісно-естетичний компонент корекційної освіти. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. 2016. № 143. С. 102-104.
51. Свинцова С. В. Формування у дітей дошкільного віку динамічних уявлень про зміни в природі. Херсон : ХДУ, 2021. 41 с.
52. Сотнікова О. П. Значення музикотерапії у корекційній роботі з дітьми з сенсорними порушеннями. *Актуальні питання спеціальної педагогіки: збірник наукових праць*. Х. : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2022. С. 114-118.
53. Тамбовцев Г. В. Роль і значення екскурсій в природу в екологічному вихованні школярів. Мелітополь : ФОП Однорог ТВ, 2018. С.26-31.
54. Тарасенко Г. Екологія дитинства: полілог науково-педагогічних підходів. *Дошкільне виховання*. 2014. № 5. С. 3-6.
55. Тимошук О. В., Брушневська І. М. Виховання ціннісного ставлення до природи у дітей дошкільного віку. *Оргкомітет конференції*. 2020. № 5. 71 с.
56. Трембак К. С., Шевцова О. А. Екологічне виховання в ДНЗ. Харків : Вид. група «Основа», 2017. 223 с.
57. Цикурова-Беседіна А. В. До проблеми розвитку морально-естетичних почуттів розумово відсталих учнів. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2012. № 21 (2). С. 256-262.
58. Чорна Г. В., Скірко Г. З. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності в природі. *Інноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 31. Т.2 С. 163-169.

59. Шишова І. О. Корекційна освіта і мистецтво. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки). 2015. Випуск 139. С. 127-131.
60. Шишова І. Особистісно-естетичний компонент корекційної освіти. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 143. С. 101-104.

ДОДАТКИ

Додаток А

Методика «Визначення характерних особливостей представників тваринного світу»
(проводиться індивідуально з кожною дитиною)

Мета: визначити рівень знань дитини про характерні особливості представників тваринного світу.

Матеріали:

- три великі карти: перша розділена на три частини (господарський двір, ліс, пейзаж жарких країн);
- на другій карті зображено блакитне небо, гілки дерев і землю;
- на третій карті зображено небо і луг.
- фігурки тварин: коня, корови, свині, кози, барана, собаки; вовка, лисиці, ведмедя, зайця, оленя, тигра, слона, жирафа, зебри.
- фігурки птахів: голублячи, синиці, горобця, дятла, сороки, ворони, снігура, сови.
- фігурки комах: метелика, бджоли, сонечка, бабки, мурашки, коника, мухи, комара, павука.

Інструкція до проведення. Педагог пропонує узяти першу карту, зі всіх фігурок вибрати тварин і розмістити їх на карті з урахуванням місця їх мешкання. Після роботи з першою картою, дорослий пропонує дитині узяти другу карту, з фігурок, що залишилися, вибрати птахів і розмістити їх на карті на свій розсуд. Опісля пропонує узяти третю карту, з картинок, що залишилися, вибрати комах і розмістити їх на карті.

Якщо на столі залишилися які-небудь фігурки, можна запропонувати дитині ще раз подумати і розмістити їх відповідно до інструкції. Запитати, за якими ознаками він розмістив тварин на картах. Після того, як дитина справилася із завданням, педагог пропонує їй вибрати два зображення тварин, три зображення птахів і три зображення комах і потім відповісти на наступні питання відповідно до вибраних картинок: «Як називається тварина (птах, комаха)? Що ти можеш розповісти про неї? Твоє ставлення до них».

Оцінка результатів діяльності

Високий рівень (13 - 15 балів): Дитина без особливих зусиль розподіляє представників тваринного світу за видами; аргументує свій вибір. Співвідносить представників фауни з місцем існування. Знає характерні ознаки. Без особливих зусиль, зв'язно і послідовно відповідає на поставлені питання. Виявляє цікавість і емоційно виражає своє відношення до тварин, птахів та комах.

Середній рівень (8 - 12 балів): Дитина іноді припускається незначних помилок при розподілі представників тваринного світу за видами. Не завжди аргументує свій вибір. В основному співвідносить представників фауни з місцем існування. Знає характерні ознаки, але іноді допускає неточності у відповідях. На поставлені питання відповідає послідовно, але іноді відповіді бувають дуже короткими. Виявляє цікавість і емоційно виражає своє відношення до тварин, птахів і комах.

Низький рівень (5 - 7 балів): Дитина часто припускається помилок при розподілі представників тваринного світу за видами. Не завжди аргументує свій вибір. Не завжди співвідносить представників фауни з місцем існування. Важко назвати характерні ознаки. На поставлені питання відповідати важко, а якщо і відповідає, то в основному невірно. Не виявляє цікавості і не виражає своє відношення до тварин, птахів і комах.

Методика «Визначення характерних особливостей рослинного світу» (проводиться індивідуально з кожною дитиною)

Мета: визначити рівень знання характерних особливостей рослинного миру.

Обладнання:

– кімнатні рослини: герань (пеларгонія), кактус, калла, алое і хлорофітум; лійка для поливу кімнатних рослин;

– розпилювач води; паличка для розпушування ґрунту; ганчірка і піддон.

Інструкція до проведення.

Педагог називає п'ять кімнатних рослин, пропонує показати їх. Після того, як дитина відповідає на питання, їй пропонують відповісти на питання: «Які умови необхідні для життя, зростання і розвитку кімнатних рослин? Як правильно доглядати за кімнатними рослинами? Покажи, як правильно це потрібно робити (на прикладі однієї рослини). Для чого людям потрібні кімнатні рослини? Чи подобаються тобі кімнатні рослини і чому?»

Потім педагог пропонує з представлених (дані в дужках) вибрати:

- а) спочатку дерева, потім чагарники (тополя, бузок, береза);
- б) листяні і хвойні дерева (ялина, дуб, сосна, осика);
- в) ягоди і гриби (суниця, вовнянка, підберезник, полуниця);
- г) квіти саду і квіти лісу (айстра, пролісок, конвалія, тюльпан).

Оцінка результатів діяльності

Високий рівень (13 - 15 балів): Дитина самостійно називає різні види рослин: дерева, кущі і квіти. Без зусиль виділяє групи пропонованих рослин. Без допомоги дорослого називає умови, необхідні для життя, зростання і розвитку кімнатних рослин. Розповідає, як правильно залицятися за ними. Виявляє цікавість і емоційно виражає своє відношення до кімнатних рослин.

Середній рівень (8 - 12 балів): Дитина іноді припускається незначних помилок в назві видів рослин: дерев, чагарників і квітів. В основному правильно виділяє групи пропонованих рослин, іноді важко аргументувати свій вибір. Без допомоги дорослого називає умови, необхідні для життя, зростання і розвитку кімнатних рослин. Розповідає, як правильно залицятися за ними. Практичні уміння і навички догляду за кімнатними рослинами сформовані недостатньо. Виявляє цікавість і емоційно виражає своє відношення до кімнатних рослин.

Низький рівень (5 - 7 балів): Дитині важко називати види рослин: дерева, чагарники і квіти. Не завжди може виділити групи пропонованих рослин, не може аргументувати свій

вибір. Важко розповідати, як правильно залишатися за кімнатними рослинами. Практичні уміння і навички догляду за кімнатними рослинами не сформовані. В процесі практичної діяльності постійно звертається по допомогу до дорослого. Не виявляє цікавість і не виражає своє відношення до рослин.

Екологічне відношення до світу природи

Мета: визначити рівень екологічно правильного відношення до світу природи.

Інструкція до проведення.: педагог пропонує відповісти на наступні питання.

1. Як ти допомагаєш дорослим доглядати за мешканцями куточка природи в дитячому саду?
2. Що ти разом з дорослими можеш робити, щоб на ділянці дитячого саду завжди росли рослини?
3. Як ми можемо допомогти зимуючим птахам?

Оцінка результатів діяльності

Високий рівень (13 - 15 балів): Дитина повними реченнями відповідає на поставлені питання. Знає, як потрібно доглядати за домашніми тваринами і мешканцями куточка природи. Розуміє взаємозв'язок між діяльністю людини і життям тварин, птахів і рослин. Без зусиль виражає своє відношення до проблеми.

Середній рівень (8 - 12 балів): Дитина відповідає на поставлені питання. В основному знає, як потрібно доглядати за домашніми тваринами і мешканцями куточка природи. Іноді не розуміє взаємозв'язку між діяльністю людини і життям тварин, птахів і рослин. Може виразити своє відношення до проблеми.

Низький рівень (5 - 7 балів): Дитині важко відповідати на поставлені питання. Не має уявлення про те, як потрібно доглядати за домашніми тваринами і мешканцями куточка природи. Не розуміє взаємозв'язку між діяльністю людини і життям тварин, птахів і рослин. Важко виразити своє відношення до проблеми.

Календарний план занять із застосуванням засобів мистецтва

№	Назва заняття	Мета заняття	Засоби мистецтва	Опис
1	Краса природи навколо нас	Розвивати емоційне сприйняття природи	Живопис і малювання	Діти малюють пейзажі навколишньої природи, використовуючи акварельні фарби
2	Тварини нашого краю	Формувати уявлення про місцеву фауну	Ліплення	Діти ліплять з глини тварин, характерних для їхнього регіону
3	Звуки природи	Розвивати слухове сприйняття та уяву	Музика	Діти грають на музичних інструментах, імітуючи звуки природи
4	Природа у віршах	Розвивати мовлення та творчість	Поезія	Читання віршів про природу та написання власних римуваних
5	Екологічний театр	Формувати розуміння важливості захисту природи	Театр	Вистава на екологічну тему з використанням ляльок
6	Квіткова композиція	Розвивати естетичний смак та вміння працювати з природними матеріалами	Живопис і малювання	Діти створюють колажі з квітів і листя, формуючи композиції
7	Секрети лісу	Усвідомлення важливості збереження лісів	Ліплення	Ліплення з глини рослин і тварин, що живуть у лісі
8	Світло та тінь у природі	Розвивати спостережливість і розуміння природних явищ	Живопис і малювання	Створення картин, що зображують гру світла і тіні в природі
9	Моя улюблена рослина	Формування особистісного зв'язку з природою	Живопис і малювання	Діти малюють свої улюблені рослини,

				обговорюючи їхні особливості
10	Природа та я	Розвивати самосвідомість через природу	Театр, поезія	Вистава про взаємозв'язок людини і природи, вірші про особистий досвід